

Ο Δεσμός σε σχέση με τον Εκφοβισμό και τη Θυματοποίηση στην Εφηβεία

Κασσιανή Τρικαλιώτη (Α.Μ.: 201535)

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Σχολική Ψυχολογία»

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σημείωμα του Συγγραφέα

Το δοκίμιο αυτό αποτελεί διπλωματική εργασία που συντάχθηκε για το ΠΜΣ Σχολική Ψυχολογία του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και υποβλήθηκε τον Μάιο 2019.

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει το ρόλο που διαδραματίζει η ποιότητα του πρωταρχικού δεσμού γονέα-παιδιού στη διάπραξη εκφοβιστικών ενεργειών και στη θυματοποίηση σε πληθυσμό εφήβων μαθητών. Επιπρόσθετα, γίνεται προσπάθεια να διερευνηθεί το είδος δεσμού που έχουν αναπτύξει με τους γονείς τους οι έφηβοι που ασκούν σχολικό εκφοβισμό και οι έφηβοι που γίνονται θύματα των τελευταίων. Κύριος στόχος είναι να διερευνηθεί κατά πόσο η ποιότητα του δεσμού γονέα-παιδιού συμβάλλει στην εμφάνιση χαρακτηριστικών θύτη ή θύματος του σχολικού εκφοβισμού. Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 100 εφήβους, μαθητές/τριες Επαγγελματικών Λυκείων της Αθήνας, ηλικίας 14-31 ετών, στους οποίους χορηγήθηκε το Ερωτηματολόγιο Ταξινόμησης Είδους Δεσμού (ASCQ), το Ερωτηματολόγιο Βιωμάτων με τους Συνομηλίκους (PEQ), καθώς και μία φόρμα δημογραφικών στοιχείων. Βρέθηκε ότι ο ασφαλής δεσμός σχετίζεται με τη μη εμπλοκή των εφήβων μαθητών σε εκφοβιστικές ενέργειες. Αντιθέτως με τις υποθέσεις, φάνηκε ότι ο ανασφαλής δεσμός και οι διαστάσεις του (αποφευκτικός και αγχώδης) δεν συσχετίζεται θετικά με τη συμμετοχή σε εκφοβιστικές ενέργειες ή με τη θυματοποίηση. Οι δημογραφικοί παράγοντες φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης γονέων δεν φάνηκε να διαφοροποιούν τη σχέση του δεσμού με τον εκφοβισμό ή τη θυματοποίηση. Τα ευρήματα της έρευνας συζητούνται με βάση εμπειρικές έρευνες σε ελληνοκυπριακά, ευρωπαϊκά και αμερικάνικα δημόσια σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Λέξεις-κλειδιά: Δεσμός, σχολικός εκφοβισμός, θυματοποίηση, θύτης, θύμα, εφηβεία

Abstract

The purpose of this research is to examine the role played by the quality of the primary parent-child bond in committing intimidation and victimization in a population of adolescent pupils. In addition, an attempt is being made to investigate the kind of bondage that schoolchildren teenagers and adolescents who are victims of the latter have developed with their parents. The main objective is to investigate whether the quality of the parent-child bond contributes to the appearance of the offender or the victim traits of school bullying. The survey sample is comprised of 100 teenagers, 14-31 year-old vocational high school students in Athens, who have been granted with the ASCQ, Peer-to-Peer Questionnaire (PEQ), and a demographic form elements. It was found that the secure bond is related to the non-involvement of adolescent students in intimidating actions. Contrary to the assumptions, it appeared that the insecure link and its dimensions (avoidance and anxiety) are not positively correlated with involvement in intimidating actions or victimization. Demographic factors of gender and parental education did not seem to differentiate the relationship of the bond with intimidation or victimization. The findings of the research are discussed on the basis of empirical research in Greek Cypriot, European and American public schools of secondary education. δεσμός σχετίζεται με τη μη εμπλοκή των εφήβων μαθητών σε εκφοβιστικές ενέργειες

Keywords: attachment, school bullying, victimization, abuser, victim, adolescence

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Εισαγωγή	5
Η Θεωρία του δεσμού.....	6
Εκφοβισμός-θυματοποίηση.....	18
Ερευνητικοί στόχοι	36
Μέθοδος	38
Συμμετέχοντες	38
Μέσα συλλογής δεδομένων	39
Διαδικασία	40
Αποτελέσματα.....	42
Συντελεστές αξιοπιστίας	42
Συγκρίσεις ποσοσטיαίων αναλογιών.....	42
Συζήτηση	51
Περιορισμοί και προτάσεις	55
Βιβλιογραφία	58

Ο Δεσμός σε σχέση με τον Εκφοβισμό και τη Θυματοποίηση στην Εφηβεία

Ο δεσμός γονέα- παιδιού, ή αλλιώς η σχέση του παιδιού με τη μητέρα του ή με οποιοδήποτε άτομο έχει αναλάβει το ρόλο του φροντιστή του, είναι ο θεμέλιος λίθος για την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και της αυτοεικόνας του. Είναι η βάση για τη σύναψη σχέσεων στο μέλλον.

Ο δεσμός του βρέφους με το γονέα του είναι πρωταρχικής σημασίας κυρίως το πρώτο έτος της ζωής του. Η ποιότητα της σχέσης γονέα και παιδιού διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού καθώς μπορεί να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τη γνωστική και συναισθηματική του ανάπτυξη του παιδιού.

Ο δεσμός προσκόλλησης είναι σημαντικός ιδιαίτερα τα πρώτα τρία χρόνια της ζωής του παιδιού, καθώς αυτή η περίοδος είναι καθοριστική για την κοινωνικό-συναισθηματική και γνωστική ανάπτυξη αλλά και τη συνολική ψυχική υγεία του παιδιού (Balbernie, 2013. Follan & McNamara, 2014).

Σε καταστάσεις, που επικρατεί ο φόβος και το στρες το παιδί νιώθει την ανάγκη να στραφεί στο πρόσωπο με το οποίο έχει αναπτύξει σημαντικό δεσμό. Σε αυτό το σημαντικό ενήλικο πρόσωπο το παιδί ψάχνει ασφάλεια και προστασία (Zeanah, Berlin, & Boris, 2011).

Εάν αυτή η διαδικασία δεν πραγματοποιηθεί με επιτυχία, δηλαδή αν η μητέρα ή ο φροντιστής δεν ανταποκριθούν επαρκώς στις σωματικές και συναισθηματικές ανάγκες του βρέφους, τότε οι επιπτώσεις πρόκειται να είναι αρκετά δυσμενείς στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού καθώς και στην ικανότητά του να δημιουργεί σχέσεις εμπιστοσύνης. Η έλλειψη αυτής της ποιότητας στη σημαντική

αυτή πρωταρχική σχέση του παιδιού με το γονέα του μπορεί να προκαλέσει σοβαρά ψυχικά, συναισθηματικά και γνωστικά ελλείμματα (Busch & Lieberman, 2010).

Η Θεωρία του Δεσμού

Τι είναι ο δεσμός. Ο όρος δεσμός αναφέρεται στη διαδικασία της δημιουργίας συναισθηματικού δεσμού ανάμεσα στο βρέφος και τη μητέρα του ή οποιουδήποτε ατόμου έχει το ρόλο του φροντιστή του.

Σύμφωνα με την ψυχολόγο Mary Ainsworth (1967) ο δεσμός ορίστηκε ως «δεσμοί τρυφερότητας ανάμεσα στον άνθρωπο και σε ζώα, που δημιουργούν μεταξύ τους, ή με άλλα λόγια μία σύνδεση, που τους δένει μαζί στο χώρο και διατηρείται μέσα στο χρόνο».

Ο δεσμός είναι μία επιθυμία για συνεχή επαφή ανάμεσα σε δύο ανθρώπους. Η προσκόλληση του παιδιού απευθύνεται στις γονικές φιγούρες και προσφέρει στο παιδί σωματική και ψυχική ασφάλεια (Rechman & Asghar, 2015).

Ερευνητές της θεωρίας του δεσμού. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται οι σημαντικότεροι ερευνητές της θεωρίας του δεσμού.

John Bowlby. Ο John Bowlby, Βρετανός ψυχολόγος, ψυχίατρος και ψυχαναλυτής, ήταν ο πρώτος που μίλησε για το δεσμό γονέα-παιδιού. Κατά τη διάρκεια της μελέτης του, επηρεάστηκε από την ηθολογία και την εξελικτική ψυχολογία. Οι πρώτες και πιο σημαντικές μελέτες στις οποίες μίλησε για το δεσμό προσκόλλησης είναι οι ακόλουθες:

Στη μελέτη του σχετικά με το δέσιμο του παιδιού με τη μητέρα του, το 1958, ο Bowlby αναφέρει ότι τους δύο πρώτους μήνες κάνουν την εμφάνισή τους κάποιες ενστικτώδεις αντιδράσεις, οι οποίες συμβάλλουν να επιτευχθεί επιτυχώς το δέσιμο ανάμεσα στο βρέφος και τη μητέρα του. Αυτές οι αντιδράσεις (θηλασμός, εξάρτηση,

χαμόγελο, κλάμα, με πιο σημαντικά τα δύο πρώτα) αναπτύσσονται τον πρώτο χρόνο ζωής του βρέφους και επικεντρώνονται στη μητρική φιγούρα.

Στη μελέτη του το 1959, η οποία ήταν βασισμένη στην παρατήρηση του Robertson (Robertson & Bowlby, 1952), αναγνωρίστηκαν οι τρεις φάσεις αποχωρισμού: διαμαρτυρία (σχετιζόμενη με το άγχος αποχωρισμού), απόγνωση (θρήνος και πένθος) και άρνηση ή αποσύνδεση (αμυντικοί μηχανισμοί). Σύμφωνα με τον Bowlby, το υπερβολικό άγχος αποχωρισμού οφείλεται σε δυσμενείς εμπειρίες στο οικογενειακό περιβάλλον, όπως, απειλή εγκατάλειψης ή απόρριψης του παιδιού από τους γονείς του. Τόνισε ότι κάποιες φορές, το άγχος αποχωρισμού δεν είναι φανερό και μοιάζει με πρόωμη ωριμότητα. Αυτό, υποστήριξε πως είναι μία ψευδοανεξαρτησία και οφείλεται σε έναν αμυντικό μηχανισμό του ψυχισμού. (Bretherton, 1992).

Mary Ainsworth. Η Mary Ainsworth ήταν μία Καναδή αναπτυξιακή Ψυχολόγος, η οποία διακρίθηκε για τις σημαντικές μελέτες που διεξήγαγε σχετικά με τη Θεωρία του Δεσμού. Αρχικά, συνεργάστηκε με τον John Bowlby, καθώς εργάστηκε, αρχικά, στην κλινική Tavistock του Λονδίνου, της οποίας τη διεύθυνση είχε ο ίδιος. Το 1954 αποφάσισε να αποχωρίσει από την κλινική Tavistock και να διεξάγει την πρώτη της έρευνα σχετικά με το δεσμό, στην Καμπάλα, στην Ουγκάντα, στην οποία μελέτησε την αλληλεπίδραση μητέρας και βρέφους σε φυσικό περιβάλλον. Το δείγμα της ήταν 28 παιδιά, τα οποία δεν είχαν απογαλακτιστεί ακόμα. Η Ainsworth παρατήρησε ότι τα βρέφη εμφάνιζαν συγκεκριμένες συμπεριφορές προσκόλλησης προς τη μητέρα τους ανάλογα με το είδος δεσμού, που είχαν αναπτύξει με τη μητέρα τους. Διαφορετικά ήταν προσκολλημένο το ασφαλές παιδί και με διαφορετικό τρόπο αναζητούσε τη μητέρα του το ανασφαλές παιδί. Έπειτα από την αρχική αυτή μελέτη παρατήρησης, η Ainsworth υποστήριξε ότι ο δεσμός δεν

παρεμβαίνει απαραίτητα στην ανάπτυξη της ικανότητας ή της αυτάρκειας του παιδιού, αλλά μάλλον υποστηρίζει αυτή την ανάπτυξη.

Κάποια χρόνια αργότερα, το 1969, η Ainsworth μελέτησε την ασφαλή βάση του δεσμού μέσω μίας πειραματικής διαδικασίας την οποία ονόμασε «Παράξενη Κατάσταση» ή αλλιώς “Strange Situation”. Στη μελέτη της Βαλτιμόρης (The Baltimore Study), όπως λέγεται και αλλιώς, παρατηρήθηκαν οι διαφορετικές αντιδράσεις των παιδιών (ηλικίας 12 έως 18 μηνών) προς τη μητέρα τους.

Σε αυτή τη μέθοδο οι Ainsworth και οι συνεργάτες της προσπάθησαν να ποσοτικοποιήσουν τους τύπους οργάνωσης δεσμού, που προκύπτουν από την ποιότητα της σχέσης μητέρας-παιδιού (Καφέτσιος, 2005).

Η διαδικασία ήταν ως εξής: τα νήπια τοποθετούνταν με τη μητέρα τους σε ένα άγνωστο δωμάτιο γεμάτο παιχνίδια για είκοσι λεπτά. Στη συνέχεια συναντούσαν έναν ξένο και αποχωρίζονταν για δύο φορές τη μητέρα τους, με την οποία επανασυνδέονταν πάλι. Σε αυτή τη διαδικασία παρατήρησης η Ainsworth παρατήρησε ότι τα ασφαλή παιδιά έκλαιγαν όταν έφευγε η μητέρα τους και όταν επέστρεφε, αναζητούσαν ξανά επαφή μαζί της. Δεν είχαν, όμως, όλα τα παιδιά της μελέτης την ίδια αντίδραση. Τα νήπια, που ονόμασε ως αποφευκτικά, έδειχναν αδιαφορία, όταν επέστρεφε η μητέρα τους στο δωμάτιο, είτε γυρνώντας την πλάτη τους, είτε αρνούμενα να αλληλεπιδράσουν μαζί της, όταν η ίδια προσπαθούσε να παίξει με αυτό.

Μία τρίτη ομάδα νηπίων, διαμαρτύρονταν έντονα όταν έφευγε η μητέρα τους, αλλά έδειχναν θυμωμένα όταν επέστρεφε, παρόλο που έδειχναν μία επιθυμία για επαφή. Αυτά τα νήπια, που ονόμασε «αντιδραστικά» ή «αμφιθυμικά» δεν καταδέχονταν την αγκαλιά της μητέρας τους, όταν αυτή επέστρεφε. Ήταν δύσκολο να ηρεμήσουν και την έσπρωχναν μακριά, όταν αυτή προσπαθούσε να τα πάρει αγκαλιά.

Με βάση τα ευρήματα της «Συνθήκης του Ξένου» η Ainsworth κατηγοριοποίησε το δεσμό του παιδιού με τη μητέρα του σε ασφαλή και ανασφαλή τύπο δεσμού (Bretherton, 2003).

Έκτοτε, έχουν γίνει και άλλες κατηγοριοποιήσεις του δεσμού, οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω.

Mario Mikulincer. Ο Mario Mikulincer είναι καθηγητής Ψυχολογίας και πρόεδρος της Νέας Σχολής Ψυχολογίας στο διεπιστημονικό κέντρο Herzliya στο Ισραήλ. Είναι μέλος του Συλλόγου Αμερικανών Ψυχολόγων και του Συλλόγου της Κοινωνικής Ψυχολογίας και της Ψυχολογίας της προσωπικότητας. Το 2004 βραβεύτηκε με το βραβείο EMET για τη συμβολή του στην προαγωγή της επιστήμης της προσωπικότητας και της κοινωνικής ψυχολογίας. Έχει δημοσιεύσει πάνω από 280 άρθρα και κεφάλαια βιβλίων. Ένα από τα βασικά θέματα της ερευνητικής του πορείας είναι και η θεωρία του δεσμού (<http://www.creatingconnections.nl/mario-mikulincer1.html>).

Βασίζοντας τις έρευνές του σε προηγούμενες μελέτες, υποστηρίζει ότι τα είδη δεσμού μπορούν να μετρηθούν με βάση δύο ανεξάρτητες διαστάσεις : δεσμός- άγχος και δεσμός- αποφυγή (Hazan & Shaver, 1987. Brennan, Clark & Shaver, 1998. Mikulincer & Shaver, 2012).

Σε σχετική μελέτη του (Mikulincer & Shaver, 2007) υποστήριξε ότι η τοποθέτηση ενός ατόμου σε μία από τις δύο διαστάσεις δεσμού άγχους ή δεσμού αποφυγής δείχνει την αίσθηση που έχει το άτομο για ασφάλεια στο δεσμό και τον τρόπο που διαχειρίζεται τις απειλές και τη θλίψη. Τα άτομα που έχουν υψηλή βαθμολογία σε μία από τις δύο διαστάσεις τείνουν να υποφέρουν από συναισθήματα ανασφάλειας και αναπτύσσουν σύμφωνα με τους Cassidy και Cobak (1988)

δευτερογενείς στρατηγικές δεσμού είτε απενεργοποιώντας είτε υπερενεργοποιώντας το σύστημα δεσμού σε μία προσπάθεια να διαχειριστούν τις απειλές.

Τύποι δεσμού. Στη βιβλιογραφία περιγράφονται τέσσερις τύπου δεσμού: ο ασφαλής, ο ανασφαλής-αγχώδης, ο ανασφαλής-αμφιθυμικός, ο ανασφαλής αποφευκτικός και ο αποδιοργανωμένος/αποπροσανατολισμένος. Οι τύποι αυτοί περιγράφονται παρακάτω:

Ασφαλής δεσμός. Σύμφωνα με τη Mary Ainsworth (1978), ο ασφαλής δεσμός σχετίζεται με τη ζεστή ανταπόκριση της μητέρας προς το παιδί της. Στον ασφαλή τύπο δεσμού, η μητέρα είναι παρούσα, διαθέσιμη και βοηθητική προς το βρέφος. Σύμφωνα με το σύστημα παρατήρησης της Ainsworth, τα παιδιά που κατηγοριοποιούνται ως ασφαλή κλαίνε στην απουσία του γονέα και ανακουφίζονται με την επιστροφή του. Σε αυτόν τον τύπο δεσμού η σχέση παιδιού και γονέα χαρακτηρίζεται από καλή επικοινωνία, κατά την οποία το παιδί νιώθει την ασφάλεια να εκφράσει τα αρνητικά του συναισθήματα (Καφέτσιος, 2005). Στην ενήλικη ζωή αυτό το είδος δεσμού αναπτύσσεται σε ικανότητα για ζεστή αλληλεπίδραση με μελλοντικούς συντρόφους.

Οι άνθρωποι, που έχουν αναπτύξει αυτό το είδος δεσμού έχουν αυτοπεποίθηση, έχουν θετική γνώμη για τον εαυτό τους και τους άλλους καθώς και για τις σχέσεις που έχουν συνάψει μαζί τους. Ικανοποιούνται πιο πολύ από τη ζωή και προσαρμόζονται σχετικά εύκολα σε νέα περιβάλλοντα. Συνάπτουν κοντινές και οικείες σχέσεις και νιώθουν άνετα όταν οι άλλοι θέλουν να κάνουν στενές σχέσεις μαζί τους. Φαίνεται να είναι κατά κύριο λόγο χαρούμενοι στη ζωή τους. Αντιλαμβάνονται τις σχέσεις των γονέων τους ως ζεστές και κοντινές και τείνουν να κάνουν ευτυχισμένους γάμους (Akhtar, 2012).

Ανασφαλής-Αγχώδης Δεσμός. Η τοποθέτηση ενός ατόμου στη διάσταση του ανασφαλούς-αγχώδους δεσμού δείχνει το βαθμό στον οποίο αυτό το άτομο ανησυχεί ότι ο σύντροφός του θα είναι διαθέσιμος και θα ανταποκριθεί στις ανάγκες του σε περίπτωση που τον χρειαστεί. Τα άτομα με υψηλή βαθμολογία σε αυτό το είδος δεσμού τείνουν να αναπτύσσουν στρατηγικές υπερενεργοποίησης του συστήματος δεσμού τους, κάνοντας σημαντικές προσπάθειες για να πετύχουν την εγγύτητα, την υποστήριξη και την αγάπη από τους συντρόφους τους, ενώ παράλληλα έχουν δυσπιστία ότι αυτά θα τους τα παρέχουν οι άλλοι και νιώθουν μνησικακία και θυμό, όταν οι άλλοι δεν τους τα προσφέρουν (Mikulincer & Shaver, 2007).

Ως βρέφη παρουσιάζουν άγχος για την παρουσία και τη διαθεσιμότητα της μητέρας τους. Έχουν αβεβαιότητα για την παρουσία των γονέων τους κατά την παιδική ηλικία. Με τον ίδιο τρόπο σχετίζονται και στην ενήλικη ζωή. Πιο συγκεκριμένα, τείνουν να κάνουν σχέσεις που χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα οικειότητας, ζεστασιάς και εξάρτησης με τους ανθρώπους με τους οποίους σχετίζονται. Απαιτούν από τις σχέσεις τους υψηλά επίπεδα οικειότητας και συχνά γίνονται υπερβολικά εξαρτημένοι από τους άλλους. Οι υψηλές προσδοκίες τους για εξάρτηση, συνήθως, τρομάζουν τους άλλους. Έχουν την αίσθηση ότι οι άλλοι διστάζουν να κάνουν κοντινές σχέσεις μαζί τους. Νιώθουν ότι οι άλλοι άνθρωποι δεν είναι τόσο τρυφεροί και ζεστοί μαζί τους, όπως είναι οι ίδιοι. Φοβούνται συχνά ότι θα τους απορρίψουν. Οι σχέσεις τους βασίζονται στο φόβο και στην εγκατάλειψη. Αυτοί οι άνθρωποι περιγράφουν τις σχέσεις των γονέων τους ως λιγότερο ζεστές και δυστυχισμένες (Hazan & Shaver, 1978. Akhtar, 2012).

Τα άτομα με ανασφαλή-αγχώδη δεσμό προσκόλλησης έχουν δυσκολία να είναι ευγενικοί με τον εαυτό τους και αντιμετωπίζουν θέματα στενοχώριας και

απελπισίας προς τον εαυτό. Οι Neff και McGehee (2010) υποστήριξαν ότι η αυτοσυμπόνια αποτελεί μία εσωτερίκευση της σχέσης γονέα-παιδιού.

Ο ανασφαλής δεσμός προσκόλλησης σχετίζεται αρνητικά με την πεποίθηση ότι ο ένας νοιάζεται για τον άλλον.

Ανασφαλής-αμφιθυμικός δεσμός. Στην κατηγορία αυτή, σύμφωνα με τη μέθοδο του ξένου της Ainsworth, η αντίδραση του παιδιού όταν επιστρέφει ο γονέας χαρακτηρίζεται από αμφιθυμικές συμπεριφορές. Το παιδί διαμαρτύρεται παρατεταμένα και εκφράζει έντονα το θυμό του. Από τη μία το νήπιο επιθυμεί να προσεγγίσει το γονέα, αλλά ταυτόχρονα τον αποφεύγει (Καφέτσιος, 2005). Ο ανασφαλής- αμφιθυμικός τύπος χαρακτηρίζεται από αρνητική εικόνα για τον εαυτό του και θετική εικόνα για τους άλλους, με αποτέλεσμα να καθίσταται υποχωρητικός στις σχέσεις του και να μπορεί να γίνει εύκολα θύμα εκμετάλλευσης (Bartholomew, 1990. Bartholomew & Horowitz, 1991. Καφέτσιος, 2005).

Ανασφαλής-αποφευκτικός δεσμός. Η τοποθέτηση ενός ατόμου στη διάσταση του ανασφαλούς-αποφευκτικού δεσμού δείχνει το βαθμό στον οποίο αυτό το άτομο νιώθει δυσπιστία προς τους ανθρώπους με τους οποίους σχετίζεται και πασχίζει να διατηρήσει την αυτάρκειά του κρατώντας συναισθηματική απόσταση από τους άλλους. Τα άτομα που έχουν υψηλή βαθμολογία σε αυτό το είδος δεσμού τείνουν να αναπτύσσουν στρατηγικές απενεργοποίησης του συστήματος δεσμού τους, αρνούμενοι την ανάγκη τους για δεσμό και αποφεύγοντας την εγγύτητα και την αλληλεξάρτηση στις σχέσεις τους (Mikulincer & Shaver, 2007).

Τα άτομα με το συγκεκριμένο τύπο δεσμού νιώθουν άβολα στις κοντινές σχέσεις. Επιθυμούν να κάνουν κοντινές σχέσεις αλλά έχουν δυσκολία να εξαρτώνται από αυτούς. Έχουν έλλειψη εμπιστοσύνης και για αυτό το λόγο δεν κάνουν κοντινές σχέσεις. Νιώθουν ανάμεικτα συναισθήματα: από τη μία πλευρά επιθυμούν να έχουν

μία κοντινή σχέση, αλλά από την άλλη νιώθουν νευρικήτητα όταν οι άλλοι έρχονται πιο κοντά τους. Καταπιέζουν και κρύβουν τα συναισθήματά τους εξαιτίας της έλλειψης εμπιστοσύνης προς τους άλλους (Collins & Reed, 1990. Akhtar, 2012).

Οι βαθύτερες αιτίες αυτού του μοντέλου δεσμού είναι η επαναλαμβανόμενη απόρριψη που ένιωσαν. Οι γονείς τους δεν ήταν τόσο τρυφεροί μαζί τους. Τα παιδιά με ανασφαλή δεσμό εμφανίζονται, συχνά, θυμωμένα, επιθετικά, απομονωμένα και με δυσκολίες στη σχέση με τους συνομηλίκους (Collins & Reed, 1990. Akhtar, 2012).

Σύμφωνα με την Kim Bartholomew (Bartholomew, 1990. Bartholomew & Horowitz, 1991) ο τύπος αποφυγής διακρίνεται σε δύο επιπλέον τύπους δεσμού:

- α) τον αποφυγής- απορριπτικό τύπο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από αρνητική εικόνα για τους άλλους και εξιδανικευμένη εικόνα για τον εαυτό (ιδεατό εγώ). Οι γονείς των ατόμων με το συγκεκριμένο τύπο δεσμού φρόντιζαν για τις βασικές ανάγκες τους αλλά σε γενικές γραμμές ήταν απόμακροι απέναντί τους
- β) τον αποφυγής- φοβικό τύπο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους και για τους άλλους. Τα άτομα αυτά είχαν επιθετικούς γονείς ή είχαν εκδηλώσει κατάθλιψη (Καφέτσιος, 2005).

Τα ευρήματα πρόσφατων ερευνών αναφέρουν και έναν επιπλέον τύπο ανασφαλούς δεσμού, τον αποδιοργανωμένο/ αποπροσανατολισμένο τύπο δεσμού.

Αποδιοργανωμένος/αποπροσανατολισμένος τύπος δεσμού. Ο συγκεκριμένος τύπος δεσμού θεωρείται ίσως ο πιο διαταραγμένος. Τα παιδιά με αυτόν τον τύπο δεσμού είχαν γονείς, που ήταν συναισθηματικά μπερδεμένοι και που είχαν βιώσει οι ίδιοι κακοποίηση ή παραμέληση. Τα παιδιά αυτά με τη σειρά τους βίωσαν κακοποίηση ή απόρριψη από τους γονείς τους ή είχαν ελλιπή φροντίδα. Τα νήπια με αυτόν τον τύπο δεσμού διατηρούν μία αμφιθυμική στάση προς τη μητέρα. Άλλοτε την προσεγγίζουν και άλλοτε απομακρύνονται απότομα από αυτήν. Όταν η μητέρα

τους τα προσεγγίζει, αρχικά εκδηλώνουν έντονη αντίδραση και στη συνέχεια «παγώνουν» και μένουν με αυτή τη στάση για κάποια δευτερόλεπτα. Τα συναισθήματά τους είναι αντιφατικά. (Δημητρίου-Χατζηγεωργίου, 2001. Χαρμπάτσης, 2017).

Τα ενεργά μοντέλα δεσμού. Σύμφωνα με τον Bowlby (1988), όταν το παιδί έχει αναπτύξει έναν ασφαλή δεσμό με το φροντιστή του, αναπτύσσει ένα εσωτερικό μοντέλο δεσμού καθώς και μία εσωτερική πυξίδα για τον τρόπο που θα σχετίζεται και θα αλληλεπιδρά με τους άλλους ανθρώπους στο μέλλον. Ο τρόπος που έχει μάθει το παιδί να αλληλεπιδρά με τη μητέρα του ή το άτομο, που το φροντίζει, είναι η βάση για τις μελλοντικές του σχέσεις. Ως αποτέλεσμα του πρώιμου δεσμού, το παιδί κατασκευάζει ένα εσωτερικό μοντέλο του εαυτού του, των άλλων και του τρόπου σχετίζεσθαι. Ως αποτέλεσμα, χρησιμοποιεί αυτά τα μοντέλα ως οδηγό για τις προσδοκίες, που πρόκειται να έχει από τις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους (Bowlby, 1969. Kocayoruk, 2010).

Στο θεμελιακό του έργο το 1973, ο John Bowlby υποστήριξε ότι από τη βρεφική ηλικία τα άτομα κατασκευάζουν μοντέλα αναπαράστασης των γονέων τους ή των ατόμων που τα φροντίζουν. Κάποια από αυτά τα μοντέλα είναι η διαθεσιμότητα, η ευαισθησία και η ταχύτητα ανταπόκρισης. Τα αναπτυσσόμενα άτομα προσπαθούν επανειλημμένα να χρησιμοποιήσουν τα πρόσωπα προσκόλλησης ως βάση ασφάλειας σε περιόδους προβλημάτων.

Ο μηχανισμός μέσω του οποίου τα παιδιά μεταφράζουν τις εμπειρίες φροντίδας σε μοτίβα δεσμού είναι μέσω ψυχικών αναπαραστάσεων της πιθανής συμπεριφοράς των φροντιστών τους. Αυτές οι ψυχικές αναπαραστάσεις ονομάζονται Ενεργά Μοντέλα Δεσμού (Bowlby, 1969/1982. Bretherton & Munholland, 2008). Τα παιδιά που έχουν λάβει φροντίδα και άμεση ανταπόκριση, έχουν δηλαδή, αναπτύξει

ένα ασφαλές μοτίβο προσκόλλησης, χτίζουν ένα ενεργό μοντέλο δεσμού, που αναπαριστά την ικανότητα των φροντιστών τους να τους παρέχουν μία ασφαλή βάση και ένα καταφύγιο ασφάλειας στο οποίο μπορούν να καταφεύγουν σε περιπτώσεις ανάγκης (Ainsworth, 1967. Bowlby, 1969). Αντιθέτως, τα ανασφαλώς προσκολλημένα παιδιά έχουν έλλειψη εμπιστοσύνης στους παραπάνω ρόλους.

Σύμφωνα με τον Bowlby (1969/1982): «Τον πρώτο χρόνο της ζωής του, το παιδί είναι απασχολημένο με το να κατασκευάσει ενεργά εσωτερικά μοντέλα, που αναπαριστούν τον τρόπο με τον οποίο αναμένεται να του συμπεριφερθεί ο κόσμος, του τρόπου με τον οποίο η μητέρα του ή άλλα σημαντικά πρόσωπα αναμένεται να του συμπεριφερθούν ή του τρόπου με τον οποίο αναμένεται να συμπεριφερθεί το ίδιο καθώς και του τρόπου με τον οποίο αλληλεπιδρά ο ένας με τον άλλον. (σ. 354).

Δεσμός και ρύθμιση συναισθήματος. Ο ασφαλής δεσμός προσκόλλησης γονέα και παιδιού είναι σημαντικός στην ικανότητα του παιδιού να ρυθμίζει το συναίσθημά του αλλά και να αναγνωρίζει και να κατανοεί τα συναισθήματά του, ιδιαίτερα τα αρνητικά (Sara, 2010).

Σύμφωνα με τον Balbernie (2013) και Ratnayake, Bowlay-Williams & Vostanis (2014) η ποιότητα της φροντίδας του παιδιού από το φροντιστή του είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την ποιότητα της ζωής του παιδιού, καθώς μπορεί να οδηγήσει ή να αποτρέψει μία μελλοντική ψυχική διαταραχή. Η επαφή του παιδιού με τη μητέρα του και η καθημερινή αλληλεπίδραση μπορεί να συμβάλλουν στην υγιή ανάπτυξη του εγκεφάλου του παιδιού, βοηθώντας να αυξηθούν τα επίπεδα ντοπαμίνης τα οποία επηρεάζουν σημαντικά την ανάπτυξη της δεξιάς πλευράς του εγκεφάλου η οποία είναι υπεύθυνη για τη συναισθηματική ανάπτυξη (Schore, 2015).

Ο τρόπος που εκφράζει το παιδί το συναίσθημά του εξαρτάται από τον τύπο του δεσμού, που έχει αναπτύξει με τον φροντιστή του. Τα ασφαλή παιδιά εκφράζουν

ελεύθερα τα αρνητικά τους συναισθήματα καθώς δε φοβούνται μήπως χάσουν την αγάπη και το ενδιαφέρον από το φροντιστή τους. Τα παιδιά με ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό εκφράζουν χαμηλά επίπεδα αρνητικής αντιδραστικότητας για να αποφύγουν την απόρριψη. Αντιθέτως, τα παιδιά με ανασφαλή-αμφιθυμικό τύπο δεσμού αυξάνουν τα επίπεδα αρνητικής συμπεριφοράς για να βεβαιωθούν ότι οι σημαντικοί ενήλικες είναι διαθέσιμοι (Sherman, Stupica, Dykas, Ramos-Marcuse & Cassidy, 2013).

Δεσμός και επιθετικότητα. Στη μελέτη των Konishi και Hymel (2014) μελετήθηκε η σχέση ανάμεσα στη σχέση δεσμού μεταξύ γονέων και παιδιού και στα επίπεδα επιθετικότητας στην εφηβεία. Από το δείγμα 776 εφήβων (13 έως 29 ετών) βρέθηκε ότι ο δυσλειτουργικός θυμός σχετιζόταν με τον ανασφαλή τύπο προσκόλλησης.

Σε μία διαχρονική μελέτη διάρκειας 40 ετών, μελετήθηκαν τα μακροχρόνια αποτελέσματα του δεσμού σε σχέση με την επιθετικότητα. Η μελέτη επικεντρώθηκε στο δεσμό ανάμεσα στα νεογέννητα μωρά και στη μητέρα τους. Έπειτα από παρακολούθηση, συνέντευξη και συνεχή εκτίμηση των συμμετεχόντων στην έρευνα επί 40 έτη, επαληθεύτηκε η υπόθεση της μελέτης: ο ανασφαλής και αμφιθυμικός τύπος δεσμού έχουν θετική συσχέτιση με την επιθετική συμπεριφορά (Parens, 2012).

Στη μελέτη των Mígga και συνεργατών το 2010, εκτιμήθηκε η επίδραση που έχει ο ανασφαλής τύπος σχέσης του παιδιού με το γονιό του, στην έκφραση επιθετικότητας μέσα σε μία ρομαντική σχέση. Η έρευνα ήταν διαχρονική και διήρκησε 10 έτη. Το αρχικό δείγμα ήταν 187 παιδιά επτά και οκτώ ετών, τα οποία συμμετείχαν σε συνέντευξη κάθε ένα έτος επί δεκαετίας. Το τελικό δείγμα επικεντρώθηκε σε 93 εφήβους από το αρχικό δείγμα, οι οποίοι διατηρούσαν μία ρομαντική σχέση, το δέκατο χρόνο της έρευνας. Αφού οι συμμετέχοντες

συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Δεσμού Ενηλίκων (Adult Attachment Interview, George, Karlan & Main, 1996), μετρήθηκε ο τύπος δεσμού των εφήβων με τους γονείς τους. Το αποτέλεσμα της μελέτης έδειξε ότι οι συμμετέχοντες έφηβοι με ανασφαλή τύπο δεσμού είναι πιο πιθανό να δείξουν επιθετικές συμπεριφορές (λεκτικές ή σωματικές) στους συντρόφους τους.

Οι Rehman, και Asghar διεξήγαγαν μία μελέτη το 2015 με σκοπό να εξετάσουν τον τύπο δεσμού προσκόλλησης των εφήβων με τους γονείς τους σε σχέση με την εμφάνιση θυμού. Το δείγμα αποτελούνταν από 400 μαθητές γυμνασίων και λυκείων στο ισλαμικό κολλέγιο Peshawar. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι μαθητές που είχαν υψηλή βαθμολογία στον αποφευκτικό και ανασφαλή τύπο δεσμού συσχετιζόνταν θετικά με την εμφάνιση θυμού. Ο αποφευκτικός και ανασφαλής, λοιπόν, δεσμός, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση και ανάπτυξη του θυμού ανάμεσα στους εφήβους.

Δεσμός και κοινωνικότητα στην εφηβεία. Σε κάποιες μελέτες έγινε προσπάθεια να αποδειχθεί κατά πόσο η κοινωνικότητα των εφήβων σχετίζεται με το είδος δεσμού προσκόλλησης που έχουν με το γονέα τους. Στην έρευνα των Horii και Kobayashi (2010), έγινε μία προσπάθεια να φανεί η συσχέτιση του δεσμού προσκόλλησης με τις κοινωνικές δεξιότητες των ατόμων. Η έρευνα έδειξε ότι τα ασφαλώς προσκολλημένα άτομα εμφάνισαν υψηλότερες κοινωνικές δεξιότητες σε σχέση με τα ανασφαλώς προκολλημένα άτομα.

Ο μητρικός ρόλος είναι πολύ σημαντικός στην παροχή ασφάλειας στην εφηβική ηλικία. Η μητέρα θεωρείται μία εξαιρετική πηγή ασφάλειας στη μέση εφηβική ηλικία και σχετίζεται με την συναισθηματική ευημερία αλλά και την προσαρμοστικότητα των εφήβων. Και ο ρόλος του πατέρα είναι εξίσου σημαντικός,

αλλά στη συγκεκριμένη μελέτη παρουσιάστηκε να είναι λίγο δευτερεύων σε σχέση με το μητρικό ρόλο (Kocayoguk, 2010).

Ο δεσμός προσκόλλησης μετατοπίζεται προς τους φίλους στην εφηβική ηλικία, στη συνέχεια προς το σύντροφο και έπειτα στην ενήλικη ζωή, προς τους απογόνους. Ένας θετικός δεσμός ανάμεσα στον έφηβο και στο γονέα του, του δίνει την ασφάλεια να εκδηλώσει όλο το πνευματικό του δυναμικό, να αναπτύξει μία λογική αίσθηση και αντίληψη της κοινωνίας, να αποκτήσει αξίες και μία αίσθηση εμπιστοσύνης προς τους άλλους ως αποτέλεσμα της υγιούς σχέσης που είχαν με το φροντιστή τους

Οι έφηβοι που είχαν υγιή δεσμό προσκόλλησης με το γονέα-φροντιστή τους, μπορούν να κάνουν με ευκολία φίλους και να σχετίζονται με ευκολία με τους άλλους (Ainsworth, 1970, Rehman & Asghar, 2015).

Οι Junichi και Koji (2013), σε μία προσπάθεια να εξερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές δεξιότητες και στο είδος δεσμού των Ιαπώνων μαθητών, συμπέραναν ότι το φοβικό και απορριπτικό είδος δεσμού σχετίζεται με φτωχές κοινωνικές δεξιότητες (Rehman & Asghar, 2015).

Ο ασφαλής δεσμός προσκόλλησης φαίνεται να έχει πολύ καλή επίδραση στην ποιότητα ζωής των εφήβων, στο να είναι λιγότερο επιρρεπείς σε επιθετικές συμπεριφορές, στο να έχουν περισσότερες κοινωνικές δεξιότητες και να νιώθουν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή τους. Αντιθέτως, ο αποφευκτικός και αμφιθυμικός δεσμός παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη επιθετικότητας και στις φτωχές κοινωνικές δεξιότητες στην εφηβεία (Rehman & Asghar, 2015).

Εκφοβισμός-Θυματοποίηση

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει απασχολήσει την τελευταία δεκαετία πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, λόγω της ραγδαίας αυξητικής τάσης του φαινομένου σε παγκόσμιο και σε πανελλαδικό επίπεδο. Στα επόμενα υποκεφάλαια θα γίνει μία προσπάθεια να αναλυθούν διάφορες πτυχές του φαινομένου καθώς και να συσχετιστεί με την ποιότητα του δεσμού γονέα και εφήβου.

Τι είναι ο Εκφοβισμός. Ο εκφοβισμός είναι ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων και με πρόθεση συμπεριφορών οι οποίες στοχεύουν στην κοροϊδία, στον εξευτελισμό, στο σωματικό τραυματισμό και στην κοινωνική απομόνωση του θύματος. Είναι μία ξεχωριστή μορφή συστηματικής επιθετικότητας η οποία περιλαμβάνει την ανισορροπία δύναμης, και επηρεάζει ένα σημαντικό αριθμό παιδιών (Olweus, 1993).

Ένας ενιαίος ορισμός του εκφοβισμού, που προτάθηκε από τα Κέντρα Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων των Ηνωμένων Πολιτειών είναι ο εξής : «Εκφοβισμός είναι οποιαδήποτε ανεπιθύμητη, επαναληπτική επιθετική συμπεριφορά ή συμπεριφορές από κάποιον νέο με τον οποίο δεν υπάρχει αδερφική ή συντροφική σχέση και η οποία περιλαμβάνει μία παρατηρήσιμη ή αισθητή ανισορροπία δύναμης (Gladden, Vivolo-Kantor, Hamburger & Lumpkin, 2014).

Μία σκόπιμα επιθετική συμπεριφορά που χρησιμοποιείται επαναλαμβανόμενα με σκοπό να προκαλέσει κάποιας μορφής βλάβη και γενικότερα πραγματοποιείται από ένα άτομο που διαθέτει κάποιας μορφής δύναμη απέναντι στο θύμα μέσα σε ένα επιτρεπτικό περιβάλλον (Cheng et al., 2011, Notar et al., 2013).

Χαρακτηριστικά της πράξης του εκφοβισμού. Σύμφωνα με τον Olweus (1994) το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού μπορεί να χαρακτηριστεί από τα ακόλουθα κριτήρια: α) επιθετική συμπεριφορά ή βλάβη εκ προθέσεως β) λαμβάνει χώρα κατ' επανάληψη και έχει διάρκεια γ) στις διαπροσωπικές σχέσεις χαρακτηρίζεται από ανισορροπία δύναμης.

Ο Olweus υποστηρίζει ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να θεωρηθεί ως μίας μορφής κακοποίησης, και χρησιμοποιεί τον όρο κακοποίηση μεταξύ συνομηλίκων. Τονίζει ότι αυτό που διαχωρίζει τον εκφοβισμό από άλλες μορφές κακοποίησης είναι το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα και τα χαρακτηριστικά της σχέσης ανάμεσα στους εμπλεκόμενους.

Μορφές εκφοβισμού. Τα είδη εκφοβισμού διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τον άμεσο και τον έμμεσο εκφοβισμό, ενώ οι συμπεριφορές ταξινομούνται σε σωματική, λεκτική και σε μη-λεκτική / μη-σωματική. Σύμφωνα με τον Olweus (1993) η άμεση μορφή εκφοβισμού περιλαμβάνει αποκάλυπτες ανοιχτές επιθέσεις ανάμεσα στο θύτη και στο θύμα. Αντιθέτως, η έμμεση μορφή πραγματοποιείται με διακριτικότητα από το θύτη χωρίς να έρχεται αντιμέτωπος με το στόχο-θύτη (Puruggula, 2011).

Άμεσος εκφοβισμός. Η άμεση μορφή σωματικού εκφοβισμού περιλαμβάνει επιθετικές πράξεις όπως: κλωτσιές, μπουιές, σπρώξιμο, φτύσιμο. Η άμεση μη-λεκτική / μη-σωματική μορφή περιλαμβάνει απειλητικές χειρονομίες, επιδειξιμανία, παρακολούθηση (Wong, 2009. Puruggula, 2011).

Έμμεσος εκφοβισμός. Αυτή η μορφή είναι γνωστή και ως σχεσιακή επιθετικότητα ή κοινωνική επιθετικότητα και περιλαμβάνει: χειριστικές συμπεριφορές, διάδοση κακόβουλων φημών, περιθωριοποίηση, αποστολή απειλητικών μηνυμάτων. Η σχεσιακή μορφή εκφοβισμού είναι πιο δύσκολο να ανιχνευθεί σε σχέση με τις υπόλοιπες μορφές (Wong, 2009. Puruggula, 2011).

Τα τελευταία χρόνια έχει κάνει την εμφάνισή του μία νέα μορφή εκφοβισμού ο *ηλεκτρονικός εκφοβισμός*, ο οποίος έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός είναι μία επέκταση του κλασσικού εκφοβισμού. Πρόκειται για τη χρήση ηλεκτρονικών συσκευών (κινητά και ηλεκτρονικοί υπολογιστές) μέσω των οποίων πραγματοποιείται μία σειρά επαναλαμβανόμενων επιθετικών συμπεριφορών ενός ατόμου ή μίας ομάδας ατόμων με σκοπό να προκληθεί βλάβη στο θύμα (Li, 2007. Riebel, Jeger & Fischer, 2009. Charalampous et al., 2018).

Σε αντίθεση με την κλασσική μορφή του εκφοβισμού, στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό, ο στόχος-θύμα δεν μπορεί να ξεφύγει καθώς δεν έχει κάποιο ασφαλές

μέρος να πάει (Li et al., 2012). Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι τα φυσικά όρια του σχολείου δεν υφίστανται, καθώς ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός λαμβάνει χώρα 24 ώρες την ημέρα και 7 ημέρες την εβδομάδα (Cowie & Jennifer, 2008. Dooley et al., 2009). Η φύση της επικοινωνίας στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό, δηλαδή σε μη φυσικό μέρος, διευκολύνει την ανωνυμία του θύτη. Οι εκφοβιστές, που επιλέγουν τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό μπορούν να αποκρύψουν την ταυτότητά τους και να φαίνονται ανώνυμοι ή άορατοι (Hinduja & Patchin, 2009. Kowalski et al., 2008).

Χαρακτηριστικά δραστών. Πολλές εμπειρικές μελέτες έχουν εστιάσει στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των θυτών που διαπράττουν εκφοβισμό. Σύμφωνα με τον Olweus (1993), οι θύτες παρουσιάζουν τα εξής χαρακτηριστικά: είναι ανασφαλείς, παρορμητικοί και εμφανίζουν χαμηλά επίπεδα άγχους. Στις κοινωνικές τους σχέσεις, οι θύτες τείνουν να δείχνουν χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης προς τα θύματά τους. Επίσης, η εμπλοκή σε επεισόδια εκφοβισμού σε πρώιμη ηλικία, μπορεί να μειώσει την ικανότητα ενσυναίσθησης στον μελλοντικό ενήλικα. (Stavrinides et al., 2010. Olweus, 1993).

Επιπρόσθετα, οι θύτες χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από επιθετικότητα και παρορμητικότητα (Crapanzano et al., 2010. Ostrov et al., 2009). Σύμφωνα με άλλες μελέτες, ο εκφοβισμός έχει συνδεθεί με προβλήματα προσαρμογής, όπως, υπερκινητικότητα, με συμπεριφορικά και συναισθηματικά προβλήματα και με έλλειψη προκοινωνικών δεξιοτήτων (Gini, 2008, Stavrinides et al., 2011).

Χαρακτηριστικά θυμάτων. Σύμφωνα με το βασικό ερευνητή του φαινομένου του εκφοβισμού, τον Olweus (1994), τα τυπικά θύματα είναι περισσότερο αγχώδη και ανασφαλή από τα υπόλοιπα παιδιά, είναι πολύ προσεκτικά, ευαίσθητα και ήρεμα. Όταν δέχονται επίθεση από άλλους συμμαθητές τους, αντιδρούν με κλάμα ή με απόσυρση. Υποφέρουν από χαμηλή αυτοεκτίμηση, καθώς

βλέπουν τον εαυτό τους ως αποτυχία, και νιώθουν χαζοί, ντροπιασμένοι και μη ελκυστικοί.

Το θύμα μίας εκφοβιστικής πράξης έχει οριστεί από κάποιους ερευνητές ως ο μαθητής, που εκτίθεται σε αρνητικές συμπεριφορές και πεποιθήσεις προς τον εαυτό του και τους άλλους, έχει χαμηλές κοινωνικές δεξιότητες, ανεπαρκείς ικανότητες επίλυσης προβλημάτων και φτωχές ακαδημαϊκές επιτυχίες.

Το θύμα δεν απομονώνεται και δεν απορρίπτεται μόνο από το θύτη, αλλά επίσης, επηρεάζεται αρνητικά και από τους συνομηλίκους με τους οποίους αλληλεπιδρά (Cheng et al., 2011. Notar et al., 2013).

Η πλειονότητα των θυματοποιημένων εφήβων επιδεικνύουν μία κατεσταλμένη και κοινωνικά αποσυρμένη συμπεριφορά, οι οποίοι αντιμετωπίζουν την επιθετικότητα των συνομηλίκων τους με παθητικό και υποτακτικό τρόπο (Veenstra, 2005). Η κοινωνική απομόνωση και αποφυγή για κοινωνικές συναλλαγές συχνά γίνονται αντιληπτές από τους θύτες ως αποκλίνουσες συμπεριφορές και στέλνουν το μήνυμα ότι μπορεί να γίνουν εύκολοι στόχοι, οι οποίοι δεν θα ανταποδώσουν τις εκφοβιστικές συμπεριφορές (Rubin, Bukowski, & Bowker, 2015).

Σε κάποιες έρευνες γίνεται αναφορά και για μία άλλη κατηγορία θυμάτων, τα «επιθετικά θύματα». Αυτά τα θύματα θυματοποιούνται από τους συνομηλίκους τους, αλλά θα ανταποδώσουν την επιθετική συμπεριφορά (Unever, 2005. Veenstra et al., 2005).

Σύμφωνα με τον Olweus (1994), υπάρχει και μία άλλη κατηγορία θυμάτων, τα προκλητικά θύματα, των οποίων οι αντιδράσεις είναι αγχώδεις και επιθετικές. Συνήθως, αυτοί οι μαθητές έχουν δυσκολία συγκέντρωσης ίσως και υπερκινητικά στοιχεία και οι συμπεριφορές τους προκαλούν ένταση και ευερεθιστότητα στο περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Κάποιες προκλητικές συμπεριφορές τους μπορεί

να προκαλέσουν πολύ αρνητικές αντιδράσεις από ένα μέρος της τάξης ή από ολόκληρη την τάξη. Πάντως, κατά τον Olweus, τα δυναμικά μίας τάξης με προκλητικά θύματα είναι πολύ διαφορετικά από μία τάξη με παθητικά θύματα.

Χαρακτηριστικά δραστών-θυμάτων. Αυτή η κατηγορία των δραστών-θυμάτων ή αλλιώς των επιθετικών-θυμάτων, φαίνεται να έχουν ένα ξεχωριστό και ιδιαίτερο προφίλ καθώς έχουν διττή ταυτότητα, εφόσον διαθέτουν χαρακτηριστικά και από τους θύτες αλλά και από τα θύματα και η ιδιοσυγκρασία τους φαίνεται περισσότερο παθογενής από τους θύτες και τα θύματα (Georgiou & Stavrinides, 2012. Schwartz et al., 2001). Η κατηγορία αυτή των μαθητών εμφανίζεται να έχει κυκλοθυμική ιδιοσυγκρασία, και να είναι διαφορετική από έναν τυπικό μαθητή. Συνήθως, είναι περισσότερο κοινωνικά απομονωμένοι από ότι τα θύματα, οι θύτες και τα μη εμπλεκόμενα άτομα (Georgiou & Stavrinides, 2008).

Σύμφωνα με τους Junoven et al. (2003) αυτοί οι μαθητές έχουν την τάση να προκαλούν αρνητικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στους συμμαθητές τους και πιθανόν για αυτό το λόγο να απορρίπτονται και να απομονώνονται από τους συμμαθητές τους.

Αιτιολογικοί παράγοντες. Έχουν διεξαχθεί πολλές εμπειρικές έρευνες που είχαν σκοπό να εξετάσουν τις αιτίες του φαινομένου. Οι έρευνες δείχνουν ότι ο εκφοβισμός μπορεί να σχετίζεται με προβλήματα εξωτερίκευσης όπως φτωχή κοινωνική προσαρμογή, χρήση ουσιών, και γενικότερα προβλήματα στη μετέπειτα ενήλικη ζωή (Olweus, 1997).

Πιστεύεται ότι κάποιοι παράγοντες, που προκαλούν το φαινόμενο είναι η δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά των γονέων και τα προβλήματα στις σχέσεις των συνομηλίκων. Αυτοί είναι δύο παράγοντες, που μπορεί να αυξήσουν τις πιθανότητες εμφάνισης του εκφοβισμού (Georgiou, 2008, Knous-Westfall et al., 2012). Επίσης, ο τρόπος διαπαιδαγώγησης αλλά και ο τύπος του γονέα είναι σημαντικός. Σύμφωνα με

τον Georgiou (2008) ο αυταρχικός τύπος γονέα σχετίζεται με υψηλά επίπεδα εκφοβισμού, ενώ το επιτρεπτικό είδος γονέα σχετίζεται με τη θυματοποίηση.

Οι γονείς που ένιωθαν θυμωμένοι με τα παιδιά τους και ένιωθαν ότι τα παιδιά τους τους ενοχλούν, είχαν παιδιά με χαρακτηριστικά θύτη (Shetgiri et al., 2012). Επίσης, η περιστασιακή ενδοοικογενειακή βία ανάμεσα στους γονείς προέβλεπε τη δημιουργία απογόνων με χαρακτηριστικά θύματος. Η σοβαρή ενδοοικογενειακή βία των γονέων προέβλεπε τη δημιουργία απογόνων με χαρακτηριστικά θύτη και θύματος στις σχέσεις με τους συνομηλίκους (Knous-Westfall et al., 2012).

Επιπτώσεις στην ψυχική υγεία των θυμάτων. Οι ψυχοκοινωνικές συνέπειες του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού είναι πολλές και δυσάρεστες και αφορά στα θύματα, στους θύτες αλλά και σε όλη τη σχολική κοινότητα, καθώς πρόκειται για ένα σύστημα με ποικίλες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών του. Οι επιπτώσεις επηρεάζουν τα εμπλεκόμενα μέρη σε πολλά επίπεδα και εμποδίζουν τη μελλοντική τους ψυχική και συναισθηματική τους ανάπτυξη.

Οι μαθητές θύματα του σχολικού εκφοβισμού μπορεί να εμφανίζουν τα ακόλουθα συμπτώματα: α) αυξημένα επίπεδα άγχους και θλίψης β) ανασφάλεια και χαμηλή αυτοεκτίμηση γ) χαμηλή σχολική επίδοση ή και σχολική αποτυχία δ) αύξηση απουσιών από το σχολείο ε) φοβίες, απόπειρες αυτοκτονίας στ) ψυχοσωματικά προβλήματα (πονοκέφαλοι, ναυτίες, πόνοι στο στομάχι και άλλα) (Τσιάντης, 2010).

Οι μαθητές θύτες, που ασκούν τον εκφοβισμό έχουν πολλές πιθανότητες να : α) διακόψουν τη σχολική φοίτηση β) να φύγουν από το σπίτι τους γ) να εξελιχθούν σε ενήλικες με αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά (Τσιάντης, 2010).

Ο ρόλος των παρατηρητών. Σύμφωνα με τον Howard (2010), οι παρατηρητές των συνομηλίκων είναι παρόντες κατά τη διάρκεια των περισσότερων περιστατικών εκφοβισμού και μπορεί να συμβάλλουν στην υποτίμηση των θυμάτων

και στη διατήρηση του κύκλου της βίας. Ο Howard εξέτασε τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς των παρατηρητών στις αντιλήψεις των συμμετεχόντων καθώς και στη θεραπεία των θυμάτων του εκφοβισμού.

Η συμπεριφορά των παρατηρητών εξαρτάται από τη θέση κύρους που διαθέτουν: α) του ξένους, που δεν είχαν εμπειρία εκφοβισμού από τους συνομηλίκους τους β) τους υπερασπιστές, που ήταν πιθανό να βοηθήσουν το θύμα κατά τα επεισόδια του εκφοβισμού γ) τους ένοχους παρατηρητές, που δεν έκαναν τίποτα για να βοηθήσουν τους συμμαθητές τους, που ήταν θύματα, αλλά ένιωθαν ένοχοι γι' αυτό και δ) τους αδιάφορους παρατηρητές, που παρακολουθούσαν τους συμμαθητές τους να υφίσταται εκφοβισμό, αλλά δεν ένιωθαν υπεύθυνοι για αυτό.

Οι συμπεριφορές των παρατηρητών μπορούν να μετριάσουν τις συνέπειες των παραγόντων κινδύνου για θυματοποίηση. Οι περισσότεροι παρατηρητές θα ήθελαν να παρέμβουν. Περίπου το 80% των συνομηλίκων βρίσκουν τον εκφοβισμό και την εκστόμιση απρεπών λέξεων δυσάρεστα για να είναι κάποιος παρών, αλλά θαυμάζουν αυτούς, που παρεμβαίνουν (Padgett et al., 2013).

Σύμφωνα με την Coloroso (2005), οι παρατηρητές παίζουν το λιγότερο ενεργό ρόλο, και η παρουσία τους είναι κρίσιμη στο φαινόμενο του εκφοβισμού. Με τους συνομηλίκους τους να παρατηρούν και να παρέχουν σιωπηλή υποστήριξη, ο θύτης δε δρα πλέον μόνος. Οι παρατηρητές γίνονται σύμμαχοι μέχρι το σημείο να μεγεθύνουν τα αρνητικά χαρακτηριστικά των θυμάτων.

Συνήθως, μόνο ένα μικρό ποσοστό παρατηρητών δεν επεμβαίνουν για να βοηθήσουν τα θύματα. Αυτό συμβαίνει διότι μέσα τους έρχονται αντιμέτωποι με ένα «κοινωνικό δίλημμα»: από τη μία πλευρά γνωρίζουν ότι ο εκφοβισμός είναι λάθος και δεν πρέπει να συμβαίνει και ίσως κάποιος να εύχονται να μπορούσαν να κάνουν κάτι γι' αυτό, αλλά την ίδια στιγμή έχουν ανάγκη από ασφάλεια και αποδοχή από

τους συνομηλίκους τους. Φοβούνται δηλαδή, μην κινδυνέψουν και οι ίδιοι από τους θύτες και γίνουν και αυτοί θύματα αλλά και μην τυχόν βιώσουν την απόρριψη από τους υπόλοιπους συμμαθητές τους (Samlivalli, 2010. Cowie, 2014).

Εάν πρόκειται να σπάσει ο κύκλος της βίας, οι παρατηρητές πρέπει να αλλάξουν το ρόλο τους ξεκινώντας από τις αιτίες, που τους κάνουν να είναι παθητικοί μπροστά στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού: α) το φόβο μήπως πληγωθούν β) το φόβο μήπως γίνουν ο νέος στόχος του θύτη γ) το φόβο μήπως κάνουν χειρότερη την κατάσταση δ) την άγνοια για το πώς να δράσουν.

Ο δεσμός σε σχέση με τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Εσθονία (Koiv, 2012) με δείγμα 1.290 μαθητές, με εύρος ηλικίας 10 έως 18 ετών (Μ.Ο. ηλικίας: 13.1) από οκτώ διαφορετικά σχολεία της Εσθονίας βρέθηκε: ότι το 18,8% του δείγματος (N = 362) είχαν σχέση με το φαινόμενο του εκφοβισμού. Το 9.3% (N = 178) ήταν θύματα, το 8.7% (N = 168) ήταν θύτες και το 0.8% (N = 16) ήταν και θύματα και θύτες. Το 81.2% δήλωσαν μη εμπλεκόμενοι σε εκφοβιστικές συμπεριφορές. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι θύτες είχαν υψηλά σκορ στο αποφευκτικό- ανασφαλές είδος δεσμού σε σύγκριση με την ομάδα των θυμάτων και των μη συμμετεχόντων στις εκφοβιστικές συμπεριφορές. Από την άλλη, η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε, επίσης, ότι το είδος δεσμού των θυμάτων του εκφοβισμού ήταν περισσότερο ανασφαλές σε σύγκριση με τους θύτες και τους μη εμπλεκόμενους.

Επιπλέον, η έρευνα έδειξε ότι τα τωρινά είδη δεσμού των εφήβων μπορούν να επηρεάσουν τη συμμετοχή τους σε εκφοβιστικές συμπεριφορές. Οι θύτες ήταν πιο πιθανό να κατατάσσονται ως αποφευκτικοί και τα θύματα ως ανασφαλή. Από αυτά τα ευρήματα φάνηκε ότι το ανασφαλές και κυρίως το αποφευκτικό είδος δεσμού μπορεί να αποτελέσει έναν παράγοντα κινδύνου για να γίνει ή να παραμείνει ένας έφηβος

θύμα ή θύτης μέσα στη σχολική κοινότητα. Τα αποτελέσματα τονίζουν τη σημασία της ποιότητας του δεσμού των εφήβων για θετικές σχέσεις με τους συνομηλίκους τους.

Μία άλλη έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο της Virginia (Eliot & Cornell, 2009) με σκοπό να εξεταστεί η σχέση ανάμεσα στο γονικό δεσμό και στον εκφοβισμό. Οι συμμετέχοντες συλλέχθηκαν από μία τάξη 141 μαθητών της έκτης τάξης ενός δημόσιου γυμνασίου της κεντρικής Virginia, όπου μέσα στο πρόγραμμα σπουδών συμπεριλαμβανόταν και ένα πρόγραμμα παρέμβασης για τον εκφοβισμό. Από το αρχικό δείγμα των 141 μαθητών συμμετείχαν στην έρευνα 121 μαθητές της έκτης τάξης γυμνασίου. Το δείγμα αποτελούνταν από 59 αγόρια και 51 κορίτσια με εύρος ηλικίας τα 11 έως 13 έτη. Εξήντα εννέα μαθητές δήλωσαν Λευκοί, 23 Αφρικανοί Αμερικανοί, 3 Ασιάτες Αμερικανοί, δύο Ισπανοί, 1 ιθαγενής Αμερικάνος και 4 δήλωσαν άλλο. Στην έρευνα σχεδιάστηκαν εργαλεία αυτοαναφοράς για να μετρήσουν το δεσμό των εφήβων με τους γονείς τους. Στα αποτελέσματα της έρευνας, φάνηκε ότι ο ανασφαλής δεσμός σχετίζεται με επιθετικές συμπεριφορές προς τους συνομηλίκους καθώς και με εκφοβισμό προς τους συνομηλίκους.

Σε μελέτη της Williams (2011), που πραγματοποιήθηκε σε πανεπιστήμιο της Νότιας Γεωργίας, μελετήθηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση και στον τύπο δεσμού των συμμετεχόντων με τους γονείς τους, λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς. Οι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές Ψυχολογίας σε ένα αγροτικό νοτιοανατολικό Πανεπιστήμιο της Γεωργίας. Από τους 144 συμμετέχοντες, οι 58 ήταν άνδρες και οι 86 γυναίκες. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 19.46 έτη. Όσον αφορά την καταγωγή των συμμετεχόντων, οι 101 ήταν λευκοί/Ευρωπαίοι Αμερικανοί, οι 34 ήταν Αφρικανοί Αμερικανοί, οι 3 ήταν Ασιάτες και οι 6 επέλεξαν την επιλογή άλλο. Για τη

μέτρηση χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο, που μετρούσε το δεσμό του παιδιού με το γονέα, μία κλίμακα, που μετρούσε τη σωματική επιθετικότητα, μία κλίμακα που μετρούσε την επιθετικότητα στις σχέσεις και μία κλίμακα που μετρούσε τη θυματοποίηση.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι γυναίκες που ανέφεραν συμμετοχή σε σωματική επίθεση είχαν υψηλό σκορ στις μετρήσεις του ανασφαλούς-αποφευκτικού δεσμού με τη μητέρα τους και υψηλό σκορ στον τύπο ανασφαλούς-αγχώδους δεσμού με τον πατέρα τους. Επιπλέον, οι γυναίκες συμμετέχουσες ήταν πιο πιθανό να αναφέρουν επιθετικότητα στις σχέσεις, όταν είχαν υψηλή βαθμολογία στον ανασφαλή-αγχώδη δεσμό με τις μητέρες τους. Ενώ, οι άνδρες συμμετέχοντες ήταν πιο πιθανό να αναφέρουν επιθετικότητα στις σχέσεις όταν έβγαζαν υψηλή βαθμολογία στις μετρήσεις του ανασφαλούς-αγχώδους δεσμού με τον πατέρα τους. Σχετικά με τη θυματοποίηση, τη θέση του θύματος είχαν οι συμμετέχοντες που διατηρούσαν ανασφαλή-αγχώδη δεσμό με τη μητέρα τους και ήταν πιθανό να είχαν υπάρξει θύματα στην παιδική ηλικία. Αυτός ο συσχετισμός βρέθηκε μόνο στις γυναίκες συμμετέχουσες.

Οι Murphy, Laible και Augustine (2017), έκαναν μία έρευνα για να μελετήσουν την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο φύλο, το γονικό δεσμό και το δεσμό με τους συνομηλίκους σε σχέση με τους διάφορους ρόλους, που μπορεί να πάρει ένας μαθητής κατά τη διάρκεια ενός επεισοδίου εκφοβισμού (συμμετοχή στον εκφοβισμό, υπεράσπιση του θύματος ή αουτσάιντερ). Στην έρευνα συμμετείχαν 148 έφηβοι (μαθητές δύο δημόσιων γυμνασίων μίας μεσοαστικής πόλης) με Μ.Ο. ηλικίας τα 15.68 έτη. Το 67% ήταν κορίτσια και το 33% αγόρια. Το 85% των συμμετεχόντων ήταν Καυκάσιοι, το 5.4% Ισπανοί, το 2% Αφρικανοί-Αμερικανοί, το 1.4% Ασιάτες

και το 2% άλλο, οι οποίοι συμπλήρωσαν δημοσκοπήσεις σχετικά με το δεσμό με τους γονείς και τους συνομηλίκους και τους διάφορους ρόλους σχετικά με τον εκφοβισμό.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι όσο πιο ασφαλής ήταν ο δεσμός με τους γονείς και τους συνομηλίκους, τόσο πιο λίγες ήταν οι πιθανότητες να συμμετάσχουν σε εκφοβιστικές ενέργειες και να υπερασπιστούν τα θύματα. Επίσης, τα κορίτσια ανέφεραν ότι ήταν λιγότερο εμπλεγμένα στον εκφοβισμό σε σχέση με τα αγόρια και υπερασπίζονταν περισσότερο τα θύματα σε σχέση με τα αγόρια.

Περαιτέρω ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι τα αγόρια που ήταν λιγότερο ασφαλή με τους γονείς τους ήταν πιο πιθανό να συμμετάσχουν σε εκφοβιστικές ενέργειες. Παρόλα αυτά ο δεσμός με τους γονείς δεν μπόρεσε να προβλέψει τη συμμετοχή των κοριτσιών στον εκφοβισμό. Τα λιγότερο ασφαλή αλλά και τα περισσότερο ασφαλή κορίτσια είχαν χαμηλά σκορ στην κλίμακα του εκφοβισμού.

Σε πρόσφατη μελέτη των Charalampous, Ioannou, Georgiou και Stavrinides (2019), μελετήθηκε για πρώτη φορά η συμβολή των ανεξάρτητων, ιεραρχικών και ενοποιητικών μοντέλων ενσωμάτωσης των πολλαπλών σχέσεων δεσμού (γονικός δεσμός, δεσμός με συνομηλίκους, και διαπροσωπική συμπεριφορά του δασκάλου) στη διάπραξη του εκφοβισμού και της θυματοποίησης. Αναμενόταν ότι και οι τρεις σχέσεις (με γονείς, συνομηλίκους και δασκάλους) θα σχετίζονταν με τη συμμετοχή στον εκφοβισμό ή θα είχαν κάποιον διαμεσολαβητικό ρόλο.

Στη μελέτη συμμετείχαν 406 Ελληνοκύπριοι μαθητές ηλικίας 15 έως 18 ετών στη Λευκωσία της Κύπρου, οι οποίοι φοιτούσαν σε τυχαία επιλεγμένα δημόσια Λύκεια αστικών και αγροτικών περιοχών της Κύπρου. Το 55.4% των συμμετεχόντων ήταν κορίτσια και το 44.6% ήταν αγόρια. Η παρούσα μελέτη ήταν μέρος ενός μεγαλύτερου ερευνητικού σχεδίου, που ερευνούσε τους προστατευτικούς παράγοντες

και τους παράγοντες κινδύνου για το σχολικό εκφοβισμό στη μέση εφηβεία στην Κύπρο.

Η έρευνα βασίστηκε στο γεγονός (βάσει του μοντέλου ενσωμάτωσης) ότι ο μητρικός δεσμός έχει σημαντική επίδραση στη σχέση με τους συνομηλίκους και στην αλληλεπίδραση με το δάσκαλο. Ταυτόχρονα, βρέθηκε αλληλεπίδραση της σχέσης δασκάλου-μαθητή πάνω στο δεσμό με τους συνομηλίκους. Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι η σχέση με το δάσκαλο, η οποία επηρεάζεται από το δεσμό του παιδιού με τη μητέρα, μπορεί να επηρεάσει επιπρόσθετα στην ποιότητα της σχέσης του εφήβου με τους συνομηλίκους του. Αυτό το εύρημα συμβαδίζει με το μοντέλο ενσωμάτωσης των πολλαπλών σχέσεων δεσμού, το οποίο υποστηρίζει ότι ο δεσμός με τον πρωταρχικό φροντιστή (στην παρούσα περίπτωση τη μητέρα) επηρεάζει τις μελλοντικές κοντινές σχέσεις (π.χ. με συνομηλίκους ή δασκάλους).

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν, επίσης, ότι η εμπιστοσύνη προς τη μητρική φιγούρα έχει αρνητική επίδραση στην επικοινωνία με τους συνομηλίκους. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι οι έφηβοι που έχουν πολύ ασφαλή δεσμό με τη μητέρα και σχέση εμπιστοσύνης, ίσως να μη νιώθουν την ανάγκη να αναπτύξουν επικοινωνία με τους συνομηλίκους τους.

Επιπρόσθετα, φάνηκε ότι η επίδραση του μητρικού δεσμού στη συμμετοχή στον εκφοβισμό είχε διαμεσολαβητικό ρόλο στις σχέσεις του δεσμού με τους συνομηλίκους καθώς και την αλληλεπίδραση μαθητή-καθηγητή, σε αντίθεση με προηγούμενη έρευνα, όπου βρέθηκε ότι μόνο ο μητρικός δεσμός είναι προβλεπτικός παράγοντας του εκφοβισμού (Murphy et al., 2017). Παρόλα αυτά, σε αυτή την έρευνα φάνηκε ότι η εμπιστοσύνη στους συνομηλίκους και η απομόνωση από τους συνομηλίκους είναι οι πιο σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες για τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση, δείχνοντας πόσο σημαντικός είναι ο ασφαλής δεσμός με τους

συνομηλίκους για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και της ρύθμισης του συναισθήματος ως προστατευτικοί παράγοντες στην ανάμειξη στον εκφοβισμό.

Σε άλλη μελέτη, που διεξάχθηκε σε πληθυσμό Πολωνών εφήβων (Li, Liberska, Salcuni & Delvecchio, 2018), η οποία βασίστηκε στη γενική θεωρία του εγκλήματος, έγινε μία προσπάθεια να διερευνηθεί η συσχέτιση ανάμεσα στο δεσμό με τους γονείς, τον αυτοέλεγχο, τη διάπραξη εκφοβισμού και τη θυματοποίηση. Το δείγμα ήταν 355 έφηβοι (146 αγόρια και 209 κορίτσια) με Μ.Ο. ηλικίας τα 16.97 έτη, οι οποίοι συλλέχθηκαν από δημόσια σχολεία του Bydgoszcz της Πολωνίας. Προκειμένου να διερευνηθεί ο δεσμός με τον πατέρα και τη μητέρα, συμμετείχαν μόνο έφηβοι, που είχαν και τους δύο γονείς. Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν κάτοικοι της Πολωνίας με μητρική γλώσσα την πολωνική.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι: α) ο ασφαλής δεσμός με τον πατέρα σχετιζόταν με λιγότερο επιθετική εκφοβιστική συμπεριφορά και θυματοποίηση ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια β) ο δεσμός με τη μητέρα συσχετίστηκε με λιγότερη διάπραξη εκφοβιστικών συμπεριφορών και θυματοποίησης ανάμεσα στα κορίτσια γ) ο αυτοέλεγχος σχετίστηκε με λιγότερη θυματοποίηση στα κορίτσια και δ) ο αυτοέλεγχος μεσολάβησε στη συσχέτιση ανάμεσα στο δεσμό με τον πατέρα και τη θυματοποίηση ανάμεσα στα κορίτσια.

Παρά τη σημαντικότητα, που έχει δοθεί στο ρόλο της μητέρας, τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι ο δεσμός με τον πατέρα παίζει σημαντικό ρόλο στη διάπραξη του εκφοβισμού και τη θυματοποίηση και στα δύο φύλα, ενώ ο δεσμός με τη μητέρα παίζει ρόλο για τις παραπάνω κατηγορίες μόνο στα κορίτσια. Μία εξήγηση γι' αυτό μπορεί να είναι το γεγονός ότι η μητέρα επηρεάζει σημαντικά την ανάπτυξη του παιδιού μέσα από μία δυαδική αλληλεπίδραση, ενώ ο πατέρας είναι

υπεύθυνος για την ανάπτυξη η δεξιοτήτων του παιδιού κατά τη διάρκεια της εφηβείας (Smetana, 2010).

Στη μελέτη των Kuijpers et al. (2012), μελετήθηκε η σχέση του δεσμού προσκόλλησης με την επαναθυματοποίηση. Η χώρα που διεξάχθηκε η μελέτη ήταν η Ολλανδία. Το δείγμα ήταν 74 συμμετέχοντες, θύματα σωματικής, ψυχολογικής και σεξουαλικής κακοποίησης. Τα αποτελέσματα έδειξαν τα άτομα που έχουν βιώσει ανασφαλή τύπο δεσμού προσκόλλησης ήταν πιο πιθανό να πάρουν τη θέση του θύματος.

Οι έφηβοι με ανασφαλή δεσμό προσκόλλησης ήταν πιο πιθανό να γίνονται αντιληπτοί ως θύματα της επιθετικότητας των συνομηλίκων τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Dykas et al. (2008) έδειξαν ότι η ανασφαλής προσκόλληση τοποθετεί τους εφήβους σε μία πορεία στην οποία αντιμετωπίζονται με αρνητικό τρόπο, όταν βρίσκονται σε μεγάλες ομάδες. Αντιθέτως, οι ασφαλώς προσκολλημένοι έφηβοι ήταν περισσότερο αποδεκτοί από τους συνομηλίκους τους. Επίσης, η χαμηλή ποιότητα του δεσμού παιδιού και γονέων, τις πιο σημαντικές φιγούρες κοινωνικοποίησης του παιδιού, σχετίζεται με τη θυματοποίηση και τον εκφοβισμό (Nikiforou et al., 2013).

Τα παιδιά που εμπλέκονταν στο φαινόμενο του εκφοβισμού είτε ως θύματα είτε ως θύτες φάνηκε να έχουν υψηλά σκορ στις αρνητικές διαστάσεις της ποιότητας της σχέσης τους με τους γονείς τους και τους συνομηλίκους τους. Πιο συγκεκριμένα, ανεξαρτήτως φύλου, τα παιδιά που εμπλέκονται σε εμπειρίες με εκφοβισμό έχουν κακή επικοινωνία με τους γονείς τους και έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους γονείς τους και τους συνομηλίκους τους. Επίσης, εμφανίζονται να είναι αποξενωμένοι από τους γονείς τους και τους συνομηλίκους (Nikiforou et al., 2013).

Οι Innamorati et al. (2018) εξέτασαν το φαινόμενο του εκφοβισμού βασιζόμενοι στην υπόθεση προκοινωνικής ασφάλειας (prosocial security hypothesis), η οποία υποστηρίζει ότι ο ανασφαλής δεσμός με κυκλοθυμική προδιάθεση, όπως η αναζήτηση προσοχής, είναι πιθανό να προάγει ανταγωνιστικές τάσεις και προβλήματα συμπεριφοράς.

Στη συγκεκριμένη μελέτη συμμετείχε δείγμα 375 Ιταλών εφήβων, που φοιτούσαν σε δύο γυμνάσια της Βόρειας Ιταλίας. Το εύρος ηλικίας των συμμετεχόντων ήταν 11 έως 16 ετών (Μ.Ο. ηλικίας: 12.58 έτη). Το 53% των συμμετεχόντων ήταν κορίτσια και το 47% αγόρια. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι ασφαλείς έφηβοι τείνουν να έχουν καλύτερη συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή, να διατηρούν θετικές σχέσεις με την οικογένεια και τους συνομηλίκους και έχουν λιγότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν προβλήματα συμπεριφοράς. Τα στοιχεία της έρευνας έδειξαν ότι ο ασφαλής δεσμός σχετίζεται αρνητικά με τον εκφοβισμό, καθώς διασφαλίζει την ανάπτυξη φιλοκοινωνικών δεξιοτήτων ως βασικές αρχές. Τα ασφαλή άτομα βιώνουν τους άλλους με ασφάλεια με αποτέλεσμα να έχουν μία καλοπροαίρετη στάση προς τη ζωή και τους άλλους ανθρώπους.

Συμφωνά με τη μελέτη, ο ανασφαλής δεσμός στην εφηβεία είναι πολύ πιθανό να σχετίζεται με συγκεκριμένες εκφοβιστικές συμπεριφορές. Πιο συγκεκριμένα, ο εκφοβισμός συσχετίστηκε με ανασφαλή δεσμό με τη μητέρα, ενώ τα θύματα του εκφοβισμού συσχετίστηκαν με ανασφαλή δεσμό με τον πατέρα.

Σε άλλη μία πρόσφατη μελέτη για τον εκφοβισμό, οι Balan, Dobrean και Balazsi (2017) προσπάθησαν να μελετήσουν το ρόλο του δεσμού με τους γονείς και τους συνομηλίκους σε σχέση με την εμπλοκή των νέων στο φαινόμενο του εκφοβισμού επικεντρώνοντας την έρευνα στους υποβόσκοντες γνωστικούς

μηχανισμούς που υπάρχουν πίσω από αυτές τις συσχετίσεις. Στη μελέτη συμμετείχαν 476 έφηβοι (199 αγόρια και 277 κορίτσια), που φοιτούσαν σε δημόσια γυμνάσια και λύκεια της Ρουμανίας. Οι ηλικίες κυμαίνονταν από 10 έως 17 ετών (Μ.Ο. ηλικίας: 14).

Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν σύμφωνα με την αρχική πρόβλεψη ότι η διαστρεβλωμένη γνωστική λειτουργία των εφήβων συνδέεται με τον τύπο δεσμού με τους γονείς και τους συνομηλίκους και σχετίζεται με την ανάμειξη των εφήβων στον εκφοβισμό. Δηλαδή, ο μη υγιής δεσμός των εφήβων με τους γονείς τους μπορεί να είναι ένας παράγοντας κινδύνου που δημιουργεί διαστρεβλωμένα γνωστικά μοτίβα και οδηγεί σε προβλήματα συμπεριφοράς.

Πιο συγκεκριμένα, όταν εξετάστηκαν οι αυτόματες αρνητικές σκέψεις των συμμετεχόντων αναδύθηκε ένας μηχανισμός επιθετικών σκέψεων που σχετιζόταν με τη φτωχή ποιότητα δεσμού με τους γονείς και τους συνομηλίκους καθώς και με την εμπλοκή σε εκφοβιστικές συμπεριφορές. Επιπρόσθετα, η κακή ποιότητα δεσμού είχε μία έμμεση επίδραση στη θυματοποίηση των συμμετεχόντων μέσω αυτόματων σκέψεων επιθετικότητας και κοινωνικής απειλής. Τα αποτελέσματα της έρευνας συνάδουν με προηγούμενες έρευνες, που υποστηρίζουν ότι η φτωχή ποιότητα δεσμού με τους γονείς συμβάλλουν αρνητικά στην ανάπτυξη αρνητικών αναπαραστάσεων για τους άλλους αλλά και για τον ίδιο τον εαυτό, κάτι που σχετίζεται με την εμπλοκή σε αρνητικές κοινωνικές συναλλαγές (Eng, Heimberg, Hart, Schneier, & Liebowitz, 2001).

Σε μία πρόσφατη μετα-ανάλυση που πραγματοποίησαν οι Ward, Clayton, Barnes και Theule (2017), στην οποία μελετήθηκε η σχέση ανάμεσα στη θυματοποίηση και τον ασφαλή δεσμό, διεξάχθηκαν τα εξής συμπεράσματα: βρέθηκε συσχέτιση με μικρή σημαντικότητα ανάμεσα στην ασφάλεια του δεσμού και στη

θυματοποίηση, δηλαδή, όσο πιο ασφαλής ήταν ο δεσμός, τόσο πιο χαμηλοί ήταν οι δείκτες της θυματοποίησης. Οι τρεις υποκλίμακες του γονικού δεσμού του Inventory of Parent and Peer Attachment (επικοινωνία, εμπιστοσύνη, αποξένωση) είχαν σημαντική συσχέτιση με τις αναφορές των συμμετεχόντων για εμπειρία εκφοβισμού από τους συνομηλίκους τους. Υψηλή βαθμολογία στις υποκλίμακες της επικοινωνίας και της εμπιστοσύνης και χαμηλή βαθμολογία στην υποκλίμακα της αποξένωσης είχαν χαμηλή συσχέτιση με τη θυματοποίηση.

Επίσης, βρέθηκε ότι τα παιδιά με ασφαλή γονικό δεσμό είχαν λιγότερες εμπειρίες θυματοποίησης σε σχέση με τα παιδιά που είχαν ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό. Τα ίδια αποτελέσματα βρέθηκαν όταν συγκρίθηκαν παιδιά με ασφαλή δεσμό και παιδιά με ανασφαλή-αμφιθυμικό δεσμό. Παρόλο που τα αποτελέσματα της μετα-ανάλυσης συμφωνούν ότι υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο δεσμό γονέα-παιδιού και της θυματοποίησης, οι περιορισμοί της έρευνας δείχνουν ότι η σχέση αυτή είναι έμμεση, καθώς μεσολαβούν άλλες μεταβλητές. Συγκεκριμένα, το είδος δεσμού που αναπτύσσει το παιδί με το φροντιστή του το οδηγεί στη δημιουργία εσωτερικών μοντέλων εργασίας που σχετίζονται με την εμπιστοσύνη στον εαυτό και τους άλλους. Επομένως, ο ανασφαλής δεσμός συσχετίζεται με υψηλά επίπεδα με δυσπιστίας προς τον εαυτό και τους άλλους καθώς και με αρνητικές κοινωνικές προσδοκίες και αντιλήψεις (Dykas & Cassidy, 2011).

Στην παραπάνω μετα-ανάλυση συμμετείχαν 16 μελέτες, δημοσιευμένες και μη, οι οποίες είχαν τα εξής χαρακτηριστικά: α) το δείγμα κυμαινόταν από 6 έως 18 ετών β) μετρήθηκε η έκταση της θυματοποίησης (πείραγμα, σωματική επίθεση, απομόνωση, λεκτική επίθεση και άλλες μορφές παρενόχλησης) γ) μέτρηση του δεσμού γονέα-παιδιού δ) ποιοτικές συσχετίσεις των σχέσεων ανάμεσα στην εμπειρία της θυματοποίησης και του δεσμού με το γονέα.

Ερευνητικοί Στόχοι και Υποθέσεις

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της θυματοποίησης στην εφηβεία. Ο αρχικός στόχος της έρευνας είναι η συσχέτιση των δύο βασικών τύπων δεσμού, του ασφαλούς και του ανασφαλούς τύπου, με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της θυματοποίησης. Ένας επιπλέον στόχος είναι η ανάδειξη συσχετίσεων μεταξύ των δύο βασικών διαστάσεων του ανασφαλούς τύπου δεσμού, της αγχώδους και της αποφευκτικής διάστασης, με τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση, αντίστοιχα. Συμπερασματικά, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να μελετήσει τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση σε συνάρτηση με τον δεσμό γονέα-παιδιού.

Στην παρούσα έρευνα μπορούν να διατυπωθούν συγκεκριμένες ερευνητικές υποθέσεις, καθώς έχουν διεξαχθεί πολλές συναφείς μελέτες. Με βάση τη βιβλιογραφία και προγενέστερες μελέτες, αναμένονται τα εξής:

Ο ασφαλής δεσμός του εφήβου αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με τη μη συμμετοχή του εφήβου σε εκφοβιστικές ενέργειες (ομάδα ούτε θύμα, ούτε θύτης). Πιο συγκεκριμένα, αναμένεται ότι όσο πιο ασφαλής είναι ο δεσμός του εφήβου με το γονέα του, τόσο πιο λίγες πιθανότητες υπάρχουν να συμμετάσχει σε εκφοβιστικές ενέργειες (Murphy, Laible, & Augustine, 2017. Li, Liberska, Salcuni, & Delvecchio, 2018. Innamorati et al., 2018).

Ο ανασφαλής δεσμός του εφήβου αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με τη διάπραξη εκφοβιστικών συμπεριφορών προς τους συνομηλίκους (ομάδα «θύτης») (Koin, 2012. Eliot & Cornell, 2009. Williams, 2011. Innamorati et al., 2018).

Αναφορικά με την πρώτη διάσταση του ανασφαλούς δεσμού, την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση, αναμένεται ότι η διάπραξη εκφοβιστικών ενεργειών

(κατηγορία του θύτη) θα έχει θετική συσχέτιση με την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση του δεσμού (Williams, 2011).

Αναφορικά με τη δεύτερη διάσταση του ανασφαλούς δεσμού, την ανασφαλή-αγχώδη διάσταση, αναμένεται ότι η διάπραξη εκφοβιστικών ενεργειών (κατηγορία του θύτη) θα έχει θετική συσχέτιση με την ανασφαλή-αγχώδη διάσταση του δεσμού (Williams, 2011).

Ο ανασφαλής τύπος δεσμού αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με την εμφάνιση της θυματοποίησης στους εφήβους (Williams, 2011. Kuijpers et al., 2012. Innamorati et al., 2018. Ward, Clayton, Barnes, & Theule, 2017).

Η ανασφαλής-αποφευκτική διάσταση του δεσμού αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με την εμφάνιση της θυματοποίησης στους εφήβους (Ward, Clayton, Barnes, & Theule, 2017).

Σχετικά με τον δημογραφικό παράγοντα φύλο, διατυπώνεται η υπόθεση ότι τα αγόρια με ανασφαλή δεσμό είναι πιο πιθανό να είναι θύτες, σε σχέση με τα κορίτσια με ανασφαλή δεσμό.

Σχετικά με το δημογραφικό παράγοντα επίπεδο εκπαίδευσης γονέων, θέτουμε το ερώτημα αν τα παιδιά με γονείς με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Λύκειο, Πανεπιστήμιο) είναι πιθανό να εμφανίζουν ασφαλές προφίλ δεσμού και να ανήκουν στην κατηγορία ούτε θύμα ούτε θύτης.

Επίσης, θέτουμε το ερευνητικό ερώτημα αν υπάρχει αλληλεπίδραση επιπέδου εκπαίδευσης γονέων και δεσμού στη σχέση εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες. Πιο συγκεκριμένα, ενδέχεται τα παιδιά γονέων με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης (Δημοτικό, Γυμνάσιο) να εμφανίζουν ανασφαλές προφίλ δεσμού και να ανήκουν στην κατηγορία θύτης ή θύμα.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην παρούσα μελέτη συμμετείχαν μαθητές από τρία Επαγγελματικά Λύκεια της Αθήνας. Το συνολικό δείγμα της έρευνας αποτελούνταν από 100 συμμετέχοντες, εκ των οποίων τα 34 ήταν κορίτσια και τα 66 ήταν αγόρια. Το εύρος των ηλικιών τους ήταν 14-31. Το 43% ήταν 18 ετών, το 40% 16 ετών, το 9% 17 ετών, το 5% ήταν 19 ετών, το 1% ήταν 20 ετών, το 1% ήταν 30 ετών και το υπόλοιπο 1% ήταν 31 ετών.

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν σε 120 μαθητές εκ των οποίων οι 100 συμμετείχαν στην έρευνα (83,33% του δείγματος). Από τους υπόλοιπους 20 μαθητές (16,66% του δείγματος) οι 9 δεν συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια και οι υπόλοιποι 11 παρέλειψαν να συμπληρώσουν κάποια από τα μέρη των ερωτηματολογίων, όπως ένα ή δύο από τα τρία ερωτηματολόγια, ή κάποια από τα δημογραφικά στοιχεία. Η πλειονότητα των μαθητών συμμετείχαν με προθυμία στην έρευνα, καθώς έδειξαν αρκετό ενδιαφέρον για τη θεματολογία της έρευνας.

Πιο αναλυτικά, όσον αφορά στην καταγωγή των συμμετεχόντων, 97 μαθητές δήλωσαν χώρα γέννησης την Ελλάδα, 1 την Ιαπωνία, 1 την Αλβανία και 1 τη Ρωσία.

Όσον αφορά στην κατεύθυνση ειδικότητας, οι 16 μαθητές δήλωσαν κομμωτική, 16 ηλεκτρολόγοι, 55 οικονομίας, 7 εφαρμοσμένων τεχνών και 6 (6%) δε δήλωσαν.

Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα: 11 μαθητές δήλωσαν το δημοτικό σχολείο, 27 μαθητές δήλωσαν το γυμνάσιο, 37 μαθητές δήλωσαν το λύκειο, 17 μαθητές το πανεπιστήμιο, 7 μαθητές δήλωσαν την επιλογή «Άλλο» και 1 μαθητής δε δήλωσε τίποτα.

Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας: 4 μαθητές δήλωσαν το δημοτικό σχολείο, 17 μαθητές δήλωσαν το γυμνάσιο, 37 μαθητές δήλωσαν το λύκειο,

33 μαθητές το πανεπιστήμιο, 8 μαθητές δήλωσαν την επιλογή «Άλλο» και 1 μαθητής δε δήλωσε τίποτα.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Attachment Style Classification Questionnaire for Latency Age Children.

Το ASCQ είναι ένα ερωτηματολόγιο των Hazan and Shaver (1987) και βασίστηκε στην εβραϊκή έκδοση του Mikulincer (1990), το οποίο ταξινομεί τα είδη δεσμού των ενηλίκων. Το ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει 15 ερωτήματα, τα οποία διακρίνονται σε τρεις παράγοντες (σύμφωνα με τα είδη δεσμού, που κατέγραψε η Ainsworth): ασφαλής δεσμός, αγχώδης και αποφευκτικός δεσμός. Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να διαβάσουν τις ερωτήσεις και να αξιολογήσουν σε ποιο βαθμό κάθε ερώτηση περιέγραφε τον εαυτό τους σε μία πενταβάθμια κλίμακα με απαντήσεις από το 1 «Τελείως λάθος» έως το 5 «Πολύ σωστό» (Finzi et al., 1996. Finzi et al., 2000).

Το ερωτηματολόγιο αυτό έχει σχεδιαστεί για την εκτίμηση των τύπων δεσμού των παιδιών με βάση τις δύο βασικές διαστάσεις της οργάνωσης δεσμού: το άγχος και την αποφυγή (Brennan, Clarck & Shaver, 1998). Ο λόγος που χρησιμοποιήθηκαν οι διαστάσεις άγχος και αποφυγή ήταν διότι σύμφωνα με τους Fraley και Spieker (2003) ήταν το γεγονός ότι οι κατηγορικές μετρήσεις δε δίνουν μία πλήρη εικόνα μεταβλητότητας στα είδη δεσμού. Η εσωτερική εγκυρότητα για την υποκλίμακα άγχους είχε δείκτη Cronbach $\alpha = 0,80$ και για την υποκλίμακα αποφυγή είχε δείκτη Cronbach $\alpha = 0,70$. Με βάση αυτό, η υψηλή βαθμολογία δείχνει υψηλό άγχος και υψηλή αποφυγή. Τέλος, ο δείκτης Pearson έδειξε ότι οι βαθμολογίες άγχους και αποφυγής δεν είχαν σημαντική συσχέτιση.

Ερωτηματολόγιο Βιωμάτων με τους Συνομηλίκους (Peer Experiences Questionnaire-PEQ). Το ερωτηματολόγιο αυτό αξιολογεί δύο διαστάσεις, τη θυματοποίηση (π.χ. «Ένας μαθητής/τρια με χτύπησε, με κλώτσησε ή με έσπρωξε με

κακοήθη τρόπο») και τον εκφοβισμό (π.χ. «Χτύπησα, κλώτσησα ή έσπρωξα άλλον μαθητή/τρια με κακοήθη τρόπο»). Αποτελείται από δύο υποκλίμακες: η πρώτη αφορά στα θύματα και η δεύτερη στους θύτες. Περιλαμβάνει 18 ερωτήματα, 9 για τη διάσταση της θυματοποίησης και 9 για τη διάσταση του εκφοβισμού. Στα ερωτήματα αυτά, ζητάται από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν τη συχνότητα παρουσίας ενός περιστατικού εκφοβισμού ή θυματοποίησης κατά τη διάρκεια των τελευταίων 3 μηνών σε μια κλίμακα από το 1 (ποτέ) ως το 5 (λίγες φορές την εβδομάδα). Η κλίμακα έχει συνολικά υψηλή εσωτερική συνάφεια ($\alpha = 0,81$) (Levinson et al., 2013).

Δημογραφικά στοιχεία. Δημιουργήθηκαν και χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες ερωτήσεις κλειστού τύπου σχετικά με τα δημογραφικά τους στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά ήταν το φύλο, η ημερομηνία γέννησης, η τάξη, το τμήμα, η χώρα γέννησης και η εκπαίδευση των γονέων τους.

Διαδικασία

Για τη χορήγηση των ερωτηματολογίων επιλέχθηκαν τρία Επαγγελματικά Λύκεια ενός δήμου της Αθήνας, στα οποία η ερευνήτρια ασκούσε την πρακτική της άσκηση στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Σχολικής Ψυχολογίας στο οποίο φοιτούσε. Αρχικά, η ερευνήτρια ζήτησε άδεια από τους διευθυντές των συγκεκριμένων σχολικών δομών για να χορηγήσει τα ερωτηματολόγια σε κάποιες τάξεις των σχολείων, των οποίων είχαν τη διεύθυνση. Αφού εξασφαλίστηκε η άδεια, ορίστηκαν οι μέρες και οι ώρες επίσκεψης σε κάθε τάξη. Τα ερωτηματολόγια μαζί με τις φόρμες των δημογραφικών στοιχείων διανεμήθηκαν σε όλους τους μαθητές των τάξεων, για τις οποίες δόθηκε η άδεια επίσκεψης, από την ίδια την ερευνήτρια. Η ερευνήτρια ήταν παρούσα κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων έως το τέλος της συμπλήρωσής τους και συλλέγονταν από την ίδια.

Κατά τη δειγματοληψία, οι συμμετέχοντες έκαναν κάποια σχόλια για τα ερωτηματολόγια, τα οποία λήφθηκαν υπ' όψιν για την εγκυρότητα των εργαλείων. Κάποιοι μαθητές βρήκαν τις ερωτήσεις ενδιαφέρουσες, κάποιοι δυσκολεύονταν να κατανοήσουν κάποιες ερωτήσεις σχετικά με το δεσμό και έκαναν διευκρινιστικές ερωτήσεις. Κάποιοι άλλοι, στο ερωτηματολόγιο των βιωμάτων με συνομηλίκους δεν κατανοούσαν αν οι ερωτήσεις αφορούσαν κάποιο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ή αν αφορούσαν μία γενική κατάσταση. Ο λόγος, αυτής της δυσκολίας ήταν ότι δεν είχαν διαβάσει προσεκτικά την εκφώνηση, που έλεγε ότι οι ερωτήσεις αφορούσαν στους τελευταίους τρεις μήνες. Τότε, η ερευνήτρια έδινε την κατάλληλη βοήθεια στους συμμετέχοντες. Σε γενικές γραμμές, η χορήγηση των ερωτηματολογίων διεξήχθη με αρκετή ευκολία.

Αποτελέσματα

Συντελεστές Αξιοπιστίας

Για την αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής υπολογίστηκε ο δείκτης Cronbach α και για τις τρεις υποκλίμακες της κλίμακας (ασφαλής, αποφευκτικός και αγχώδης δεσμός). Ο δείκτης Cronbach α έδειξε χαμηλή εσωτερική συνοχή για την υποκλίμακα του ασφαλούς δεσμού ($\alpha = 0,40$), ικανοποιητική εσωτερική συνοχή για την υποκλίμακα του αγχώδους δεσμού ($\alpha = 0,73$) και χαμηλή εσωτερική συνοχή για την υποκλίμακα του αποφευκτικού δεσμού ($\alpha = 0,23$) (Πίνακας 1).

Πίνακας 1

Δείκτης εσωτερικής συνοχής Cronbach α , μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για τις τρεις υποκλίμακες της κλίμακας ASQ

<i>Υποκλίμακες ASQ</i>	<i>Cronbach α</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Ασφαλής	0,40	9,84	3,13
Αγχώδης	0,73	15,17	3,92
Αποφευκτικός	0,23	13,62	2,53

Συγκρίσεις Ποσοστιαίων Αναλογιών

Αρχικά, οι συμμετέχοντες διακρίθηκαν σε τέσσερις ομάδες με βάση τη συμμετοχή τους ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες και τη θυματοποίηση. Οι ομάδες βγήκαν από τα ερωτηματολόγια βιωμάτων με τους συνομηλίκους και διακρίθηκαν από την υψηλή ή χαμηλή βαθμολογία, χρησιμοποιώντας ως διάμεσο το 2 (Kokkinos, 2014) στις εξής ομάδες: στην πρώτη ομάδα ανήκαν οι συμμετέχοντες που δεν ήταν ούτε θύματα ούτε θύτες, στη δεύτερη κατηγορία ανήκαν οι συμμετέχοντες που ήταν μόνο θύτες, στην τρίτη κατηγορία ανήκαν οι συμμετέχοντες που ήταν μόνο θύματα

και στην τέταρτη κατηγορία ανήκαν οι συμμετέχοντες που δεν ήταν και θύματα και θύτες.

Για τη στατιστική διερεύνηση και των δύο πρώτων υποθέσεων της έρευνας, εφαρμόσθηκε η σύγκριση ποσοστιαίων αναλογιών με το κριτήριο χ^2 . Συγκεκριμένα ελέγχθηκαν οι υποθέσεις που αφορούν την συσχέτιση μεταξύ εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες (κατηγορική μεταβλητή με τέσσερις τιμές – επίπεδα: «ούτε θύτης ούτε θύμα», «θύτης», «θύμα» και «θύτης και θύμα») και του προφίλ δεσμού (στην πρώτη ανάλυση, με δύο τιμές επίπεδα: ασφαλούς και ανασφαλούς δεσμού και στη δεύτερη βάσει των κατηγοριών : ασφαλούς, αγχώδους και αποφευκτικού)

Πίνακας 2

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητας) του προφίλ εμπλοκής ή μη σε βίαιες πράξεις ως προς το προφίλ δεσμού

Προφίλ εκφοβισμού- θυματοποίησης	Προφίλ δεσμού					
	Ασφαλής		Ανασφαλής		Σύνολο	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Ούτε θύτης ούτε θύμα	50	4,6	16	48,5	66	66,0
Θύτης	8	11,9	2	6,0	10	10,0
Θύμα	5	7,5	9	27,3	14	14,0
Θύτης και θύμα	4	6,0	6	18,2	10	10,0
Σύνολο	67	67,0	33	33,0	100	100

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες (προφίλ δεσμού).

Ως προς την πρώτη ανάλυση, όπως έδειξε το κριτήριο χ^2 , τα ποσοστά των μαθητών ως προς την εμπλοκή σε εκφοβιστικές ενέργειες (ούτε θύτης ούτε θύμα,

θύτης, θύμα, θύτης και θύμα) διαφοροποιούνται, ως επί το πλείστον σημαντικά, ως προς το προφίλ δεσμού, $\chi^2(3, n = 100) = 12,55, p = 0,006$. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία «ούτε θύτης ούτε θύμα» κι έχουν ασφαλή δεσμό (74,6%) διαφέρει σημαντικά από τα αντίστοιχα ποσοστά των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία του θύματος (7,5%), του θύτη (11,9%) όσο και από το αντίστοιχο ποσοστό των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη και θύματος (6%). Ως προς τον ανασφαλή δεσμό, οι μαθητές που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες (κατηγορία «ούτε θύτης ούτε θύμα») εμφανίζουν πάλι σημαντικά υψηλότερα ποσοστά (48,5%) σε σχέση με τους μαθητές που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη(6%), του θύματος (27,3%), και της κατηγορίας «θύτης και θύμα» (18,2%) (Πίνακας 2).

Στην δεύτερη ανάλυση, με την μέτρηση δεσμού βάσει τριών τιμών-επιπέδων (ασφαλής, αγχώδης και αποφευκτικός τύπος δεσμού) εφαρμόστηκε και πάλι το κριτήριο χ^2 . τα ποσοστά των μαθητών ως προς την εμπλοκή σε εκφοβιστικές ενέργειες (ούτε θύτης ούτε θύμα, θύτης, θύμα, θύτης και θύμα) διαφοροποιούνται, επίσης σημαντικά, ως προς τις κατηγορίες δεσμού, $\chi^2(6, n = 100) = 30,11 p = 0,001$. Παρόλα αυτά, η ύπαρξη μεγαλύτερου του επιτρεπτού αριθμού φατνίων με απόλυτη συχνότητα μικρότερη του πέντε (κίνδυνος διάπραξης σφάλματος τύπου I), μας οδηγεί στην αναφορά κι ερμηνεία των αποτελεσμάτων με επιφύλαξη (Παυλόπουλος, 2006). Συγκεκριμένα, από τους μαθητές που ανήκουν στην κατηγορία του ασφαλούς δεσμού οι 50 (74,6%) ανήκουν στην ομάδα των μη εμπλεκόμενων σε εκφοβιστικές ενέργειες (κατηγορία «ούτε θύτης ούτε θύμα») ποσοστό που διαφέρει σημαντικά από τα αντίστοιχα των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη (11,9%), του θύματος (7,5%), όσο και από το αντίστοιχο ποσοστό των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη και θύματος (6%). Ως προς τον αγχώδη δεσμό, έξι από τους 14

μαθητές που εντάσσονται σ αυτή τη κατηγορία (42,9%) ανήκουν στην κατηγορία του θύτη και θύματος, ποσοστό που διαφέρει σημαντικά από τα αντίστοιχα για την κατηγορία «ούτε θύμα ούτε θύτης» (21,4%), «θύτης» (7,1%) και «θύμα» (28,6%). Τέλος, ως προς τον αποφευκτικό δεσμό το ποσοστό των μαθητών που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες (68,4% - κατηγορία «ούτε θύτης ούτε θύμα») είναι σημαντικά υψηλότερο και από του μαθητές που εντάσσονται στην κατηγορία του θύτη (5,3%), όσο και από το ποσοστό των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία του θύματος (26,3%) (Πίνακας 3).

Πίνακας 3

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητας) του προφίλ εμπλοκής ή μη σε βίαιες πράξεις ως προς τις κατηγορίες δεσμού

Προφίλ εκφοβισμού- θυματοποίησης	Προφίλ δεσμού							
	Ασφαλής		Αγχώδης		Αποφευκτικός			
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Ούτε θύτης ούτε θύμα	50	74,6	3	21,4	13	68,4	66	66,0
Θύτης	8	11,9	1	7,1	1	5,3	10	10,0
Θύμα	5	7,5	4	28,6	5	26,3	14	14,0
Θύτης και Θύμα	4	6,0	6	42,9	0	0,0	10	10,0
Σύνολο	67	67,0	14	14,0	19	19,0	100	100

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες (προφίλ δεσμού).

Για τη μελέτη της πιθανής αλληλεπίδρασης του φύλου στη σχέση εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις και των τριών κατηγοριών του δεσμού (ασφαλής αγχώδης και αποφευκτικός), εφαρμόστηκε ξανά το κριτήριο χ^2 . Ο έλεγχος έδειξε ότι

το φύλο δεν διαφοροποιεί σημαντικά την αρχική σχέση μεταξύ δεσμού και εμπλοκή ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις. Για τα αγόρια η σχέση δεσμού και εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις είναι στατιστικά σημαντική, $\chi^2(6, n = 100) = 16,6, p = 0,01$ όπως επίσης και για τα κορίτσια, $\chi^2(6, n = 100) = 21,15, p = 0,002$.

Πίνακας 4

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις ως προς τις κατηγορίες δεσμού και το φύλο

Προφίλ εκφοβισμού- θυματοποίησης	Προφίλ δεσμού							
	Ασφαλής		Αγχώδης		Αποφευκτικός		Σύνολο	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
<i>Αγόρια</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	33	71,7	2	25,0	10	83,3	45	68,2
Θύτης	5	10,9	0	0,0	0	0,0	5	7,6
Θύμα	5	10,9	3	37,5	2	16,7	10	15,2
Θύτης και Θύμα	3	6,5	3	37,5	0	0,0	6	9,1
Σύνολο	46	69,7	8	12,1	12	18,2	66	100
<i>Κορίτσια</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	17	81,0	1	16,7	3	42,9	21	61,8
Θύτης	3	14,3	1	16,7	1	14,3	5	14,7
Θύμα	0	0,0	1	16,7	3	42,9	4	11,8
Θύτης και Θύμα	1	4,8	3	50,0	0	0,0	4	11,8
Σύνολο	21	61,8	6	17,6	7	20,6	34	100

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες (προφίλ δεσμού).

Όπως και στην δεύτερη ανάλυση, καθώς το ποσοστό των φατνίων που έχει απόλυτη συχνότητα μικρότερη του πέντε, είναι μεγαλύτερο από το επιτρεπτό, οδηγούμαστε στην αναφορά και ερμηνεία των αποτελεσμάτων με επιφύλαξη. Συγκεκριμένα τόσο στα αγόρια, όσο και στα κορίτσια το ποσοστό των μαθητών που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες και έχουν ασφαλή δεσμό είναι σημαντικά υψηλότερο, από τους μαθητές που ανήκουν στις τρεις υπόλοιπες κατηγορίες. Στα αγόρια, το 71,7% (33 μαθητές) ανήκει συνδυαστικά στην κατηγορία του ασφαλούς δεσμού και της μη εμπλοκής σε εκφοβιστικές ενέργειες, σημαντικά μεγαλύτερο από το 10,9% των μαθητών που ανήκουν στην κατηγορία θύτη και θύματος, και του υπόλοιπου 6,5% που ανήκει στην κατηγορία θύτη και θύματος. Επίσης, τα αγόρια έχουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά στη συνδυαστική κατηγορία των μαθητών με αποφευκτικό δεσμό που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες ($n = 10$, 83,3%) σε σύγκριση με τους μαθητές που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη (0) του θύματος ($n = 2$, 16,7%) και της κατηγορίας «θύτης και θύμα» (0). Στα κορίτσια επίσης 81% των μαθητριών που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες ανήκουν στην κατηγορία του ασφαλούς δεσμού, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με τις μαθήτριες που ανήκουν στην κατηγορία του θύτη ($n = 3$, 14,3), του θύματος (0), και της κατηγορίας «ούτε θύτης ούτε θύμα» ($n = 1$, 4,8%). Αντίστοιχα υψηλά είναι τα ποσοστά των κοριτσιών που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες ως προς τον αποφευκτικό δεσμό (42,9%), χωρίς να υπάρχει διαφορά με τα ποσοστά των κοριτσιών θυτών και θυμάτων (42,9%) (Πίνακας 4).

Για τη μελέτη αλληλεπίδρασης μορφωτικού επιπέδου και δεσμού στην εμπλοκή ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις εφαρμόστηκε ξανά το κριτήριο χ^2 . Ο έλεγχος έδειξε ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση μορφωτικού επιπέδου γονέων και δεσμού. Η

αρχική σχέση μεταξύ δεσμού και εκφοβισμού δεν αλλάζει μετά από τον έλεγχο της μεταβλητής του μορφωτικού επιπέδου των γονέων.

Πίνακας 5

Κατανομή της εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις ως προς τις κατηγορίες δεσμού και το μορφωτικό επίπεδο πατέρα

Προφίλ εκφοβισμού- θυματοποίησης	Προφίλ δεσμού							
	Ασφαλής		Αγχώδης		Αποφευκτικός		Σύνολο	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
<i>Βασική εκπαίδευση πατέρα</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	20	80,0	1	14,3	4	66,7	25	65,8
Θύτης	2	8,0	1	14,3	0	0,0	3	7,9
Θύμα	3	12,0	4	57,1	2	33,3	9	23,7
Θύτης και Θύμα	0	0,0	1	14,3	0	0,0	1	2,6
Σύνολο	25	65,8	7	18,4	6	15,8	38	100
<i>Ανώτερη-Ανώτατη εκπαίδευση πατέρα</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	26	72,2	1	16,7	8	66,7	35	64,8
Θύτης	4	11,1	0	0,0	1	8,3	5	9,3
Θύμα	2	5,6	0	0,0	3	25,0	5	9,3
Θύτης και Θύμα	4	11,1	5	83,3	0	0,0	9	16,7
Σύνολο	36	66,7	6	11,1	12	22,2	54	100

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες (προφίλ δεσμού).

Ως προς το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα η σχέση μεταξύ των αρχικών μεταβλητών παραμένει σημαντική, τόσο για τους μαθητές που ο πατέρας τους είναι

χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, $\chi^2(6, n = 92) = 13,84$, $p = 0,03$, όσο και για τους μαθητές που ο πατέρας τους είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου, $\chi^2(6, n = 92) = 26,12$, $p = 0,001$ (Πίνακας 5).

Πίνακας 6

Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) της εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές πράξεις ως προς τις κατηγορίες δεσμού και το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας

Προφίλ εκφοβισμού- θυματοποίησης	Προφίλ δεσμού							
	Ασφαλής		Αγχώδης		Αποφευκτικός		Σύνολο	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
<i>Βασική εκπαίδευση μητέρας</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	10	83,3	1	16,7	3	75,0	14	63,6
Θύτης	1	8,3	1	16,7	0	0,0	2	9,1
Θύμα	1	8,3	3	50,0	1	25,0	5	22,7
Θύτης και Θύμα	0	0,0	1	16,7	0	0,0	1	4,5
Σύνολο	12	54,5	6	27,3	4	18,2	22	100
<i>Ανώτερη-Ανώτατη εκπαίδευση μητέρας</i>								
Ούτε θύτης ούτε θύμα	36	73,5	1	14,3	9	64,3	46	65,7
Θύτης	5	10,2	0	0,0	1	7,1	6	8,6
Θύμα	4	8,2	1	14,3	4	28,6	9	12,9
Θύτης και Θύμα	4	8,2	5	71,1	0	0,0	9	12,9
Σύνολο	49	70,0	7	10,0	14	20,0	70	100

Σημείωση. Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για τις στήλες (προφίλ δεσμού).

Ως προς τις μητέρες όμως, η σχέση εκφοβισμού και δεσμού είναι στατιστικά σημαντική μόνο στους μαθητές που οι μητέρες τους είναι υψηλού μορφωτικού

επιπέδου, $\chi^2(6, n = 92) = 28,9$, $p = 0,001$. Αντίθετα, στους μαθητές που οι μητέρες τους είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου δεν παρατηρείται σημαντική σχέση μεταξύ εκφοβισμού και δεσμού, $\chi^2(6, n = 92) = 9,38$, $p = 0,150$. Παρόλο που ο αριθμός των μαθητών με ασφαλή δεσμό που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές πράξεις είναι υψηλότερος ($n = 10$, 83,3%) από τους αντίστοιχους των μαθητών των άλλων κατηγοριών ($n = 1$, 8,3% για τους μαθητές στην κατηγορία του θύτη και θύματος) η πλειοψηφία των ποσοστών μεταξύ των άλλων κατηγοριών δεν εμφανίζει σημαντικές διαφορές (Πίνακας 6).

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα επιχείρησε να διερευνήσει το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της θυματοποίησης στην εφηβεία σε σχέση με δύο βασικούς τύπους δεσμού, τον ασφαλή και τον ανασφαλή. Επιπλέον, προσπάθησε να αναδείξει πιθανές συσχετίσεις μεταξύ των δύο βασικών διαστάσεων του ανασφαλούς τύπου δεσμού, της αγχώδους και της αποφευκτικής διάστασης, με τον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση αντίστοιχα. Επίσης, έγινε μία προσπάθεια να διερευνηθεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της θυματοποίησης και του ανασφαλούς δεσμού σε σχέση με τους δημογραφικούς παράγοντες φύλο και επίπεδο εκπαίδευσης γονέων.

Η πρώτη υπόθεση αφορούσε στη σχέση ασφαλούς δεσμού και εκφοβισμού. Συγκεκριμένα, αναμενόταν να υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον ασφαλή δεσμό και στη μη συμμετοχή σε εκφοβιστικές ενέργειες. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε καθώς φάνηκε ότι η ομάδα «ούτε θύμα, ούτε θύτης» είχε το πιο υψηλό ποσοστό ασφαλούς δεσμού (74,6%) σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες: «θύτης» (11,9%), «θύμα» (7,5%), «θύτης και θύμα» (6%). Η υπόθεση αυτή συμφωνεί και με προηγούμενες έρευνες, οι οποίες υποστήριξαν ότι όσο πιο ασφαλής είναι ο δεσμός του εφήβου με το γονέα του, τόσο πιο λίγες πιθανότητες υπάρχουν να συμμετάσχει σε εκφοβιστικές ενέργειες (Murphy, Laible, & Augustine, 2017. Li, Liberska, Salcuni, & Delvecchio, 2018. Innamorati et al., 2018).

Η δεύτερη υπόθεση αφορούσε στη σχέση μεταξύ ανασφαλούς δεσμού και εκφοβισμού. Σε αυτή την υπόθεση, αναμενόταν να υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στον ανασφαλή δεσμό και στη συμμετοχή σε εκφοβιστικές ενέργειες (ομάδα «θύτης»). Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε, καθώς φάνηκε ότι η ομάδα του «θύτη» έχει το χαμηλότερο ποσοστό ανασφαλούς δεσμού σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες: «ούτε θύτης ούτε θύμα», «θύμα» και «θύτης και θύμα». Η έρευνα αυτή,

έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες οι οποίες υποστήριξαν ότι ο ανασφαλής δεσμός του εφήβου με το γονέα του, αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με τη διάπραξη εκφοβιστικών συμπεριφορών προς τους συνομηλίκους (ομάδα «θύτης») (Kοiv, 2012. Eliot & Cornell, 2009. Williams, 2011. Innamorati et al., 2018).

Σχετικά με την ανάλυση του δεσμού με βάση τις δύο διαστάσεις, η τρίτη υπόθεση ανέμενε ότι η συμμετοχή σε εκφοβιστικές ενέργειες θα έχει θετική συσχέτιση με την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση του ανασφαλούς δεσμού. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε καθώς το ποσοστό των μαθητών που εμπλέκονταν σε εκφοβιστικές ενέργειες και είχαν ανασφαλή-αγχώδη δεσμό σε σχέση ήταν το πιο χαμηλό σε σχέση με τις υπόλοιπες κατηγορίες: «ούτε θύμα ούτε θύτης», «θύμα και θύτης». Η έρευνα αυτή έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες που υποστήριξαν ότι η διάπραξη εκφοβιστικών ενεργειών (κατηγορία του θύτη) θα έχει θετική συσχέτιση με την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση του δεσμού (Williams, 2011).

Σχετικά με την ανασφαλή-αγχώδη διάσταση του δεσμού η τέταρτη υπόθεση ανέμενε ότι η συμμετοχή σε εκφοβιστικές ενέργειες θα συσχετίζεται θετικά με τον ανασφαλή-αγχώδη δεσμό. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώνεται καθώς το ποσοστό των μαθητών που δεν εμπλέκονται σε εκφοβιστικές ενέργειες ομάδα «ούτε θύτης ούτε θύμα» είναι σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες. Συγκεκριμένα, η ομάδα «θύτης» που αναμενόταν να είναι το υψηλότερο ποσοστό μαθητών στην κατηγορία του ανασφαλούς-αγχώδους δεσμού ήταν το πιο χαμηλό. Η έρευνα αυτή έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενη έρευνα, που υποστήριξε ότι η διάπραξη εκφοβιστικών ενεργειών (ομάδα θύτης) θα έχει θετική συσχέτιση με την ανασφαλή-αγχώδη διάσταση του δεσμού (Williams, 2011).

Ως προς την κατηγορία της θυματοποίησης, η πέμπτη υπόθεση ανέμενε ότι η ομάδα «θύμα» θα σχετίζεται θετικά με τον ανασφαλή τύπο δεσμού. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε καθώς η ομάδα «θύμα» στην κατηγορία αυτή ήταν μικρότερο ποσοστό μαθητών σε σχέση με την ομάδα «ούτε θύμα ούτε θύτης». Η έρευνα έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες, που υποστήριξαν ότι ο ανασφαλής τύπος δεσμού έχει θετική συσχέτιση με την εμφάνιση της θυματοποίησης στους εφήβους (Williams, 2011. Kuijpers et al., 2012. Innamorati et al., 2018. Ward, Clayton, Barnes, & Theule, 2017).

Ως προς την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση του δεσμού και τη θυματοποίηση, η έκτη υπόθεση ανέμενε ότι θα υπάρχει θετική συσχέτιση της θυματοποίησης με την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση του δεσμού. Η υπόθεση αυτή επιβεβαιώθηκε εν μέρει, καθώς στην κατηγορία του ανασφαλούς δεσμού με αποφευκτική διάσταση, η ομάδα «θύμα» ήταν το δεύτερο πιο υψηλό ποσοστό. Ήταν όμως, αρκετά πιο υψηλό ποσοστό μαθητών σε σχέση με την ομάδα «θύτης» και «θύμα και θύτης». Η έρευνα έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες μελέτες που υποστήριξαν ότι η ανασφαλής-αποφευκτική διάσταση του δεσμού αναμένεται να έχει θετική συσχέτιση με την εμφάνιση της θυματοποίησης στους εφήβους (Ward, Clayton, Barnes, & Theule, 2017).

Ως προς την αλληλεπίδραση του φύλου στην εμπλοκή ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες, η έβδομη υπόθεση ανέμενε ότι τα αγόρια με ανασφαλή δεσμό είναι πιο πιθανό να είναι θύτες σε σχέση με τα κορίτσια. Η υπόθεση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε καθώς το ποσοστό των αγοριών που ήταν θύτες και είχαν ανασφαλή-αγχώδη και ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό ήταν μηδενικό. Σε αντίθεση με τα κορίτσια θύτες που είχαν ανασφαλή-αγχώδη και ανασφαλή-αποφευκτικό δεσμό, τα οποία ήταν περισσότερα από τα αγόρια. Και εδώ δεν υπάρχει αντιστοιχία με προηγούμενες

μελέτες, οι οποίες υποστήριξαν ότι τα αγόρια που ήταν λιγότερο ασφαλή με τους γονείς τους ήταν πιο πιθανό να συμμετάσχουν σε εκφοβιστικές ενέργειες σε σχέση με τα κορίτσια (Murphy, Laible, & Augustine, 2017).

Τέλος, στο ερευνητικό ερώτημα που διατυπώθηκε σχετικά με την αλληλεπίδραση επιπέδου εκπαίδευσης γονέων και δεσμού στη σχέση εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες φάνηκε ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση.

Συμπερασματικά, από την παρούσα έρευνα, φάνηκε ότι ο ασφαλής δεσμός σχετίζεται θετικά με τη μη συμμετοχή των εφήβων μαθητών σε εκφοβιστικές ενέργειες. Δηλαδή, όσο πιο ασφαλής είναι ο δεσμός του εφήβου μαθητή με το γονέα του, τόσο πιο λίγες είναι οι πιθανότητες να συμμετάσχει σε εκφοβιστικές πράξεις.

Αναφορικά με τη συσχέτιση ανασφαλούς δεσμού και εκφοβισμού, από την παρούσα έρευνα φάνηκε ότι δεν υπάρχει θετική συσχέτιση, καθώς η ομάδα «θύτες» ήταν το χαμηλότερο ποσοστό μαθητών με ανασφαλή δεσμό σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες.

Όσον αφορά στην πρώτη διάσταση του δεσμού, την ανασφαλή-αποφευκτική διάσταση, φάνηκε ότι δεν υπάρχει θετική συσχέτιση του ανασφαλούς-αποφευκτικού δεσμού με τον εκφοβισμό, καθώς το ποσοστό των μαθητών, που ανήκαν στη συγκεκριμένη κατηγορία δεσμού και στην ομάδα «θύτες» ήταν το χαμηλότερο ποσοστό μαθητών σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες.

Αναφορικά με τη δεύτερη διάσταση του δεσμού, την ανασφαλή-αγχώδη διάσταση, φάνηκε ότι δεν υπάρχει θετική συσχέτιση του ανασφαλούς-αγχώδους δεσμού με τον εκφοβισμό, καθώς το ποσοστό των μαθητών, που ανήκαν στη συγκεκριμένη κατηγορία και στην ομάδα «θύτες» ήταν το χαμηλότερο ποσοστό μαθητών σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες.

Ως προς την κατηγορία της θυματοποίησης, η παρούσα έρευνα έδειξε ότι η θυματοποίηση δε συσχετίζεται θετικά με τον ανασφαλή τύπο δεσμού, καθώς το ποσοστό των μαθητών στην ομάδα «θύμα» ήταν χαμηλότερο από την ομάδα «ούτε θύμα ούτε θύτης» με ανασφαλή δεσμό.

Επίσης, η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει μερική συσχέτιση της θυματοποίησης και της ανασφαλούς-αποφευκτικής διάστασης του δεσμού, καθώς η ομάδα «θύμα» ήταν το δεύτερο πιο υψηλό ποσοστό μαθητών με ανασφαλή δεσμό.

Ο δημογραφικός παράγοντας φύλο δε διαφοροποίησε σημαντικά την αρχική σχέσης μέτρησης δεσμού και εμπλοκής ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες.

Τέλος, η έρευνα έδειξε ότι δεν υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ του επιπέδου εκπαίδευσης γονέων των εφήβων μαθητών και του δεσμού στη συμμετοχή ή μη σε εκφοβιστικές ενέργειες.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Ένας από τους περιορισμούς της έρευνας, ο οποίος είναι το μικρό δείγμα μαθητών μπορεί να εξηγήσει το γεγονός ότι μόνο μία από τις έξι υποθέσεις της συγκεκριμένης έρευνας επιβεβαιώθηκαν.

Επίσης, σχετικά με την αλληλεπίδραση του φύλου και του δεσμού στις εκφοβιστικές ενέργειες, ένας λόγος μη επαλήθευσης της υπόθεσης ήταν ότι τα κορίτσια ήταν περίπου μόνο το ένα τρίτο επί του συνόλου του δείγματος.

Ένας σημαντικός περιορισμός της έρευνας είναι ότι για τη μέτρηση των αποτελεσμάτων της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν ποσοτικά εργαλεία μέτρησης. Για τόσο σημαντικά θέματα όπως είναι ο εκφοβισμός, η θυματοποίηση και ο δεσμός του εφήβου με το γονέα του θα ήταν σημαντικό για την εγκυρότητα των δεδομένων να διερευνηθούν οι στάσεις και οι αντιλήψεις των μαθητών, όπου θα υπάρχει η δυνατότητα να διαφανεί ο συναισθηματικός κόσμος των συμμετεχόντων.

Ένας άλλος περιορισμός της χαμηλής αξιοπιστίας του δείγματος θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η δυσκολία κατανόησης κάποιων ερωτήσεων από κάποιους μαθητές. Αυτό φάνηκε από τις διευκρινιστικές ερωτήσεις που έκαναν στην ερευνήτρια για ερωτήσεις σχετικά απλές, τις οποίες κάποιοι μαθητές δυσκολεύονταν να κατανοήσουν ακόμα και μετά τις επεξηγήσεις που τους έδωσε η ερευνήτρια.

Επίσης, το χαμηλό κίνητρο κάποιων μαθητών για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μπορούμε να πούμε ότι είναι ένας περιορισμός της παρούσας έρευνας. Δεδομένου ότι οι μαθητές δεν είχαν κάποιο όφελος από τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων (αμοιβή, καλύτερο βαθμό, επιβράβευση ή άλλο) φάνηκε ότι κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ένα ποσοστό μαθητών δεν έδωσε τη δέουσα προσοχή για τη σωστή συμπλήρωσή τους.

Σχετικά με μελλοντικές έρευνες, προτείνεται να μελετηθεί η αλληλεπίδραση του εκφοβισμού και της θυματοποίησης με το δεσμό των εφήβων μαθητών με τη μητέρα τους και με τον πατέρα τους αντίστοιχα και να μετρηθούν οι διαφορές. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να φανεί η σημαντικότητα του δεσμού με τη μητέρα ή με τον πατέρα αντίστοιχα.

Όσον αφορά στην εφαρμογή νέων ερευνών στη σχολική κοινότητα, θα μπορούσε να γίνει μία μελλοντική έρευνα στην Ελλάδα και να διερευνηθεί η στάση και την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών στους μαθητές με ανασφαλή δεσμό με χαρακτηριστικά θύτη, θύματος ή θύματος και θύτη βάσει της οποίας θα μπορούν να σχεδιαστούν και να υλοποιηθούν πιθανές δράσεις για την αντιμετώπιση του φαινομένου του εκφοβισμού στα ελληνικά σχολεία.

Τέλος, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί ξανά η συγκεκριμένη μελέτη σε ελληνικό πληθυσμό εφήβων μαθητών αλλά με μεγαλύτερο δείγμα για να υπάρχει μεγαλύτερη αξιοπιστία στα αποτελέσματα.

Βιβλιογραφία

- Ainsworth, M. (1967). *Infancy in Uganda: Infant care and the growth of love*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Akhtar, Z. (2012). Attachment styles of adolescents: characteristics and contributing factors. *Academic Research International*, 2, 613-621.
- Balan, R., Dobrean, A., & Balazsi, R.(2018). Indirect effects of parental and peer attachment on bullying and victimization among adolescents: The role of negative automatic thoughts. *Aggressive Behavior*, 44, 561-570.
doi:10.1002/ab.21775
- Balbernie, R. (2013). The importance of Secure Attachment for infant Mental Health. *Journal of Health Visiting*, 1, 210-217. doi:10.12968/johv.2013.1.4.210
- Bartholomew, K. & Horowitz, L. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss* (Vol.1). New York Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss: Separation and Anxiety* (Vol. 2). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Brennan, K., Clark, C., & Shaver, P. (1998). Self-report measurement of adult-romantic attachment: an integrative overview. In J. Simpson & W. Rholes (Eds). *Attachment theory and close relationships* (pp. 46-76). New York: Guilford.

- Bretherton, I. (1992). The Origins of Attachment Theory. John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Bretherton, I. (2003). Mary Ainsworth: Insightful Observer and Courageous Theorician. In G. A. Kimble & M. Wertherimer (Eds.). *Portraits of Pioneers in Psychology* (pp.317-331). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bretherton, I., & Munholland, K. (2008). Internal Working Models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds). *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 102-127). New York: Guilford.
- Busch, A. L., & Lieberman, A. F. (2010). Mother's adult attachment interview ratings predict preschool children's IQ following domestic violence exposure. *Attachment & Human Development*, 12,505-527.
doi:10.1080/14616734.2010.504542
- Cassidy, J., & Kobak, R. (1988). Avoidance and its relation to other defensive processes. In J. Belsky & T. Nezworski (Eds), *Clinical implications of attachment* (pp.300-323). Hillsdale: Erlbaum.
- Charalampus, K., Ioannou, M., Georgiou, S., & Stavrinides P. (2019). The Integrative Model of Multiple Attachment Relationships in Adolescence: Linkages to Bullying and Victimization. *International Journal of Developmental Science*. Advance online publication. doi:10.3233/DEV-180249
- Charalampus, K., Demetriou, C., Tricha, L., Ioannou, M., Georgioy, S., Nikiforou, M., & Stavrinides, P. (2018). The effect of parental style on bullying and cyber bullying behaviors and the mediating role of peer attachment relationships: A longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 64, 109-123.

- Cheng, Y. Y., Chen, L. M., Ho, H. C., & Cheng, C. L. (2011). Definitions of School Bullying in Taiwan: A Comparison of Multiple Perspectives. *School Psychology International*, 32, 227-243. doi:10.1177/2F0143034311404130
- Collins, N. L., & Reed, S. J. (1990). Adult Attachment, Working Models and Relationship Quality in Dating Couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663. doi:10.1037/0022-3514.58.4.644
- Coloroso, B. (2010). A Bully's Bystanders Are Never Innocent. *The Education Digest*, 70(8), 49-51.
- Cowie, H. (2014). Understanding the Role of Bystanders and Peer Support in School Bullying. *International Journal of Emotional Education*, 6(1), 26-32.
- Cowie, H., & Jennifer, D. (2008). *New perspectives on bullying*. Berkshire: Open University Press.
- Δημητρίου-Χατζηνεοφύτου, Λ. (2001). *Τα πρώτα 6 χρόνια της ζωής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Dooley, J. J., Pyszalski, J., & Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying: A theoretical and conceptual review. *Journal of Psychology*, 217, 182-188.
- Dykas, M. J., Ziv, Y., & Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment & Human Development*, 10, 123-141. doi:10.1080/14616730802113679
- Dykas, M. J. & Cassidy, J. (2011). Attachment and the processing of social information across the life span: Theory and evidence. *Psychological Bulletin*, 137, 19-46.

- Eliot, M., & Cornell, D. G. (2009). Bullying in Middle School as a Function of Insecure Attachment and Aggressive Attitudes. *School Psychology International*, 30(2), 201-214. doi:10.1177/0143034309104148
- Eng, W., Heimberg, R. G., Hart, T.A., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2001). Attachment in individuals with social anxiety disorder: The relationship among adult attachment styles, social anxiety, and depression. *Emotion*, 1, 365-380. doi:10.1037/1528-3542.1.4.365
- Georgiou, S. N. (2008). Parental style and child bullying and victimization experiences at school. *Social Psychology of Education*, 11, 213-227.
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2008). Bullies, victims and bully-victims. Psychosocial profiles and attribution styles. *School Psychology International*, 29(5), 574-589.
- Georgiou, S. N., & Stavrinides, P. (2012). Social-Psychological Profiles of Early Adolescents Involved in Bullying Activities. *International Journal of Criminology and Sociology*, 1, 60-68.
- Gini, G. (2008). Associations between bullying behavior, psychosomatic complaints, emotional and behavioral problems. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 44, 492-497. doi:10.1111/j.1440-1754.2007.01155.x
- Gladden, R. M., Vivolo-Kantor, A. M., Hamburger, M.E, and Lumpkin, C. D. (2014). *Bullying Surveillance Among Youths: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements*. Version 1.0. Atlanta: National Center for Injury Prevention and Control.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524. doi:10.1037/0022-3514.52.3.511

- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. London: Corwin Press.
- Hori, M. & Kobayashi, T. (2010). Association among adult attachment, social skills and psychological adjustment for university students. *Journal of School Mental Health, 13*, 41-48.
- Howard, A., M. (2010). *Socio-cultural, situational, and individual differences among peer bystanders of bullying: Who will help the victim?* Dissertation Abstracts International Section B: The Sciences and Engineering. 1-B.
- Inammoratti, M., Parolin, L., Tagini, A., Santona, A., Bosco, A., De Carli, P., Palmisano, G., L., Pergola, F., & Sarracino, D. (2018). Attachment, Social Value Orientation, Sensation Seeking, and Bullying in Early Adolescence. *Frontiers in Psychology, 9*, 1-10. doi:10.3389/fpsyg.2018.00239
- Junoven, J., Graham, S. & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: the Strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics, 112*(6), 1231-1237.
- Καφέτσιος, Κ. (2005). *Δεσμός, Συναίσθημα και Διαπροσωπικές Σχέσεις*. Αθήνα: Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός.
- Knous-Westfall, H. M., Ehrensaft, M. K., Watson McDonell, K., & Cohen, P. (2012). Parental Intimate partner violence, parenting practices, and adolescent peer bullying: a Prospective study. *Journal of Child and Family Studies, 21*, 754-766.
- Kocayaruk, E. (2010). Pathways to Emotional Well-Being and Adjustment in Adolescence: The Role of Parent Attachment and Competence International. *Online Journal of Educational Sciences, 2*, 719-737.

- Koiv, K.(2012). Attachment Styles Among Bullies, Victims and uninvolved Adolescents. *Psychology Research*, 2(3), 160-165.
- Kokkinos, C. (2014). Bullying and Victimization in Early Adolescence: Associations With Attachment Style and Perceived Parenting. *Journal of School Violence*, 12, 174-192.
- Konishi, C., & Hymel, S. (2014). An attachment perspective on anger among adolescents. *Merrill-Palmer Quarterly*, 60, 53-79.
- Kuijpers, K., Van der Knapp, L., & Winkel, F. (2011). Risk of revictimization of intimate partner violence: The role of attachment, anger and violent behavior of the victim. *Journal of Family Violence*, 27, 33-44.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age*. Oxford: Blacwell Publishing.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimization. *Australasian Research*, 23, 435-454.
- Li, Q., Smith, P. K., & Cross, D. (2012). Research into cyberbullying. In Q. Li, D. Cross & P. K. Smith (Eds.), *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives* (pp. 1-12). Blackwell Publishing Ltd.
- Li, J., Liberska, H., Salcuni, S., & Delvecchio, E. (2018). Aggressive Perpetration and Victimization Among Polish Male and Female Adolescents: The Role of Attachment to Parents and Self-Control. *Crime and Delinquency*, 65, 401-421. doi:10.1177%2F0011128718787472
- Miga, E., Hare, A., Allen, J., & Manning, N. (2010). The relation of insecure attachment states of mind and romantic attachment styles to adolescent aggression in romantic relationships. *Attachment and Human Development*, 12, 463-481. doi:10.1080/14616734.2010.501971

- Mikulincer, M., & Shaver, P. (2007). *Attachment in adulthood: structure, dynamics, and change*. New York: Guilford.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. (2012). An attachment perspective on psychopathology. *World Psychiatry, 11*, 11-15.
- Murphy, T. P., Laible, D., & Augustine, M. (2017). The influences of parent and peer attachment on bullying. *Journal of Child and Family Studies, 26*, 1388-1397.
doi:10.1007/s10826-017-0663-2
- Neff, K. D., & McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and Identity, 9*, 225-240.
doi:10.1080/15298860902979307
- Notar, C. E., & Padgett, S. (2013). From Victim to Bully. *National Social Science Journal, 40*(1), 79-83.
- Nikiforou, M. Georgiou, S. N., & Stavrinides, P.(2013).Attachment to Parents and Peers as a Parameter of Bullying and Victimization. *Journal of Criminology, 1*, 1-9. doi:10.1155/2013/484871
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Blackwell, Cambridge, Mass: USA.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35*(7), 1171-1190.
- Olweus, D. (1997). Bully/Victim problems in school: facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education, 12*, 495-510.
- Ostrov, J. M., & Godleski, S. A.(2009). Impulsivity- hyperactivity and subtypes of aggression in early childhood: an observational and short-term longitudinal study. *European Child Adolescent Psychiatry, 18*, 477-483.

- Padgett, S., & Notar, C. (2013). Bystanders are the key to Stopping Bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1(2),33-41.
- Parens, H. (2012). Attachment, aggression, and the prevention of malignant prejudice. *Psychoanalytic Inquiry*, 32, 171-185. doi:10.1080/07351690.2011.592742
- Purugulla, V. (2011). *Impact of the Olweus Bullying Prevention Program on a Middle School Environment*. Dissertation. Doctor of Education, Piedmont College, USA.
- Ratnayake, A., Bowlay-Williams, J., & Vostanis, P. (2014). When are Attachment Difficulties an Indication for Specialist mental Health Input?. *Adoption and Fostering*, 38, 159-17. doi:10.1177%2F0308575914532405
- Rechman, I. & Asghar, M. (2015). Effects of Attachment Styles on Adolescents. *Preshawar Journal of Psychology and Behavioral Sciences*,1, 15-31.
- Riebel, J., Jager, R. S., & Fischer, C. C. (2009). Cyberbullying in Germany- an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51, 298-314.
- Rubin, K. H., Bukowski, W., & Bowker, J. (2015). Children In peer groups. In M. Bornstein & T. Leventhal (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science* (7th ed., Vol. 4, pp. 175-222). New York: Wiley.
- Salmivalli, C.(2010). Bullying and the Peer Group: A Review. *Aggression and Violent Behavior*, 15(2), 112-120.
- Schwartz, D., Proctor, L. J., & Chien, D. H. (2001). The Aggressive Victim of Bullying: Emotional and Behavioural Dysregulation as a Pathway to Victimization by Peers. In Junnoven, J., & Graham, S. (Eds.), *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized* (pp. 147-174). New York: Guilford Press.

Sherman, L. J., Stupica, B., Dykas, M.J., Ramos-Marcuse, F., & Cassidy, J.(2013).

The development of negative reactivity in irritable newborns as a function of attachment. *Infant Behavior and Development*, 36, 139-146.

doi:10.1016/j.infbeh.2012.11.004

Sherman, L. J., Rice, K., & Cassidy, J.(2015). Infant capacities related to building internal working models of attachment figures: A theoretical and empirical review. *Developmental Review*, 37, 109-141. doi:10.1016/j.dr.2015.06.001

Shetgiri, R., Lin, H., Avila, M.R., & Flores, G. (2012). Parental characteristics associated with bullying perpetration in US children aged 10 to 17 years. *Research and Practice*, 12, 2280-2286.

Smetana, J. G. (2010). *Adolescents, families and social development : How teens construct their worlds*. West Sussex, UK: Wiley-Blackwell.

Stavrinides, P., Georgiou, S., & Theofanous, V. (2010). Bullying and Empathy: a short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology*, 30(7), 793-802. doi:10.1080/01443410.2010.506004

Stavrinides, P. Georgiou, St., Nikiforou, M, & Kiteri, E. (2011). Longitudinal investigation of the relationship between bullying psychosocial adjustment. *European Journal of Developmental Psychology*, 8(6), 730-743.

Τσιάντης,Γ. (2010). Δραστηριότητες στη Τάξη για την πρόληψη του Εκφοβισμού και της Βίας μεταξύ των Μαθητών. Ανακτήθηκε από <http://dide-anatol.att.sch.gr/didanpep/ANTI/Epithetikotita%20ERSYPE%20viomatiko.pdf>

Unever, J. D. (2005). Bullies, aggressive victims and victims: Are they distinct groups? *Aggressive Behavior*, 31, 153-171.

Veenstra, R., Lindeberg, S., Oldekindel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. G., & Ornel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A

comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents.

Developmental Psychology, 41(4), 672-682. doi:10.1037/0012-1649.41.4.672

Ward, M. A., Clayton, K., Barnes, J., & Theule, J.(2017). The Association Between Peer Victimization and Attachment Security: A Meta-Analysis. *Canadian Journal of School Psychology*, 33, 193-211. doi:10.1177/0829573517715737

Williams, K.(2011). *Bullying behaviors and attachment styles*. Unpublished PhD thesis. Georgia Southern University, Georgia, USA.

Zeanah, C. H., Berlin, L. J., & Boris, N.W. (2011). Practitioners review: Clinical applications of attachment theory and research for infants and young children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(8), 819-833. doi:10.1111/j.1469-7610.2011.02399.x

Χαρμπάτσης, Χ. (2017). *Η Γονεϊκή Προσκόλληση ως Παράμετρος Εκφοβισμού και Θυματοποίησης ατόμων με αναπηρία: Εκπαιδευτικές Παρεμβάσεις*. Διπλωματική Εργασία. ΠΜΣ Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.

<http://www.creatingconnections.nl/mario-mikulincer1.html>